

В.У. Таранеўскі

АД ЛЕТАПІСАЎ ДА МЕМУАРАЎ

Вучэбны дапаможнік па гісторыі беларускай
літаратуры XII-XVII стст.

для студэнтаў філалагічных спецыяльнасцей
універсітэта

ББК 83.002
УДК 82.0
Б 25

Аўтар : старшы выкладчык кафедры беларускай літаратуры УА “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М.Машэрава” Таранеўскі В.У.

Рэцэнзент: к.ф.н., дацэнт Харошка Г.П.

Вучэбны дапаможнік асвятляе шляхі станаўлення нарацыі ў беларускай літаратуры ад агульнадзяржаўнага летапісання XII ст. да гісторыка-мемуарных твораў канца XVI – пачатку XVII ст. Вучэбны дапаможнік адрасаваны студэнтам філалагічных спецыяльнасцей ўніверсітэта і прыхільнікам старажытнай літаратуры.

- Выдавецтва УА “ВДУ імя П.М.Машэрава”, 2004.

ЗМЕСТ

1. Уводзіны.....	4
2. Эвалюцыя нацыянальнай прозы: ад летапісання і агіяграфіі да мемуараў.....	5
3. “Баркулабаўская хроніка”: трансфармацыя летапіснага жанру.....	18
4. “Реестр списань...” Ф. Кміты-Чарнабыльскага.....	24
5. Ф. Еўлашоўскі і яго “Успаміны”.....	31
6. Літаратура.....	40

1. Уводзіны

Гісторыя даўняй беларускай літаратуры налічвае каля васьмісот гадоў: пачынаючы ад Кірылы Тураўскага і заканчваючы ананімнай паэзіяй XVIII стагоддзя. За гэты час іншым стала грамадства, адышлі ў нябыт дзяржавы і княжацкія дынастыі, змянілася маральная Тора, этыка і эстэтыка чалавека. Аднак засталася Слова, напісанае ў пергамінных сувоях, засталіся мініяцюры летапісаў, якія можна назваць вокнамі ў той свет, які ўжо згінуў.

Шлях нашай даўняй літаратуры быў няпростым, і вывучэнне яе – справа нялёгкай. Тлумачыцца гэта тым, што яе творы часта былі ананімнымі, сінкрэтычнымі па характару, захаваліся не ў пратографіях, а ў многіх спісах, іх аўтары строга прытрымліваліся пэўных жанравых і стылёвых канонаў, “літаратурнага этыкету”, якія ў многім розняцца ад сённяшніх. Чытанне даўнейшых тэкстаў патрабуе спецыяльнай лінгвістычнай падрыхтоўкі, ведання асноў палеаграфіі і тэксталогіі. Тым не менш мы павінны вывучаць старажытную літаратуру, бо яна багатая духоўная скарбніца, без засваення якой нельга сёння ўявіць “нацыянальна свядомага, культурнага чалавека”, у ёй вытокі нашай грамадзянскасці, гуманізму і любові да Бацькаўшчыны.

Вучэбны дапаможнік “Ад летапісаў да мемуараў” – гэта спроба агляду станаўлення і эвалюцыі ў нашай даўняй прозе апавядальніцтва (нарацыі), яго спецыфікі, мастацкіх асаблівасцей. Праблема разглядаецца на аснове летапісаў і гісторыка-мемуарных твораў, пачынаючы ад “Аповесці мінулых гадоў” да “Успамінаў” Ф.Еўлашоўскага. Зразумела, што дапаможнік ніяк не заменіць непасрэднае знаёмства са старажытнымі тэкстамі, аднак ён можа стаць карысным для настаўнікаў славеснасці, для студэнтаў-філолагаў, якія з’яўляюцца тымі людзьмі, хто дапамагае іншым лепш спазнаць мінулае, той літаратурны кантэкст, які ўключае ў сябе і агіяграфію, і летапісанне, і мемуары.

2. Эвалюцыя нацыянальнай прозы: ад летапісання і агіяграфіі да мемуараў.

Развіццё літаратуры арганічна звязана з гісторыяй народа, які яе стварае. Быў час, калі пра лёс нашага народа разказвалі дойдзіды, якія ўзводзілі з каменю замкі і велічныя саборы, аднак прыйшоў час – і гісторыя пакінула нам у спадчыну Слова, якое мы сёння павінны прачытаць і зразумець. Вытокі беларускай літаратуры, і прозы ў прыватнасці, ляжаць у межах Кіеўскай Русі, якая дала нам летапісцаў Нікана і Нестара, залатавусных Іларыёна і Кірылу Тураўскага, ананімных аўтараў многіх апокрыфаў і жыццй. Кіеўская Русь па сутнасці ўпадобілася біблейскаму прароку Паўлу, які гаварыў: “Я, па дадзенай мне Богам волі, як мудры будаўнік, заклаў аснову, а другі будзе на ёй; але кожны глядзі, як будуеш” (1-е Пасланне да Карынфянаў, гл. 3-10).

Кіеўская Русь як “мудры будаўнік” заклала надзейную аснову для з’яўлення літаратуры беларускага народа. Яе шлях да самастойнага развіцця праходзіў праз засваенне і творчае пераадоленне старажытнарускіх традыцый, праз стварэнне новых мастацкіх каштоўнасцей, якія адпавядалі духу часу. Інакш кажучы, усё, што звязвае беларускую літаратуру з часамі Кіеўскай Русі, ішло ад арыентацыі на яе традыцыі, сярод якіх традыцыя магутнай, лагічна-стройнай, прасякнутае патрыятычным уздымам нарацыі – адна з самых яркіх. Многія літаратурныя помнікі Кіеўскай Русі (“Слова пра закон і ласку” мітрапаліта Іларыёна, “Казанне пра Барыса і Глеба”, “Слова пра паход Ігаравы” і іншыя) ужо ў сваіх назвах, акрамя азначэння тэмы, змяшчаюць і ўказанне на другі кірунак працы старажытнарускіх пісьменнікаў – наратарства. Найлепш ён, безумоўна, гучыць у Нестара, укладальніка першай рэдакцыі (1113 г.) агульнадзяржаўнага летапіснага зводу “Аповесці мінулых гадоў”. “Се повести времяных льть откуда есть пошла руская земля кто в Киевъ нача первее княжити и откуда руская земля стала есть”.

“Удумаемся ў загаловак, дадзены пачатковаму старажытнарускаму летапісу “Аповесці мінулых гадоў”, – пісаў У.У.Кускоў, – слова “аповесці” абазначае тут апавяданне, тое, што расказана аб мінулым Рускай зямлі...” [6, 49]. Сказана справядліва, бо самай характэрнай асаблівасцю гістарыяграфічных твораў ва ўсе часы з’яўлялася іх нарацыйнасць, імкненне не намінаваць падзеі, факты і асобы, а расказваць пра ўсё літаратурна, па-мастацку, а “апавяданне... у творы – мова аўтара, персаніфікаванага апавядальніка, сказальніка, гэта значыць увесь тэкст за выключэннем простае мовы персанажаў” ёсць творчасць, ёсць складнікі мастацкай тканіны пачатковага летапіснага зводу.

Нестар як “бацька апавядання” выступае ў “Аповесці мінулых гадоў” з пэўнага зыходнага моманту: для гэтага ён выкарыстоўвае самыя розныя крыніцы, ад вусных гістарычных паданняў, гераічных песень і папярэдніх летапісных зводаў (“Пачатковы звод”, “Першы Кіева-Пячэрскі звод”, “Старажытны Ноўгарадскі звод”) да сусветна вядомых пісьмовых помнікаў, такіх, як “Біблія”, “Хронікі” Рыгора Амартола, Іаана Малалы і Рыгора Сінкела. Апошнія называюцца ў нас “Хронікамі” па традыцыі. На самай справе – гэта

хранографы, якія, у адрозненне ад летапісаў, што выкладалі гісторыю канкрэтнай дзяржавы, выкладалі сусветную гісторыю. Будучы, як і летапісы, па сваёй функцыі помнікамі гістарыяграфіі, хранографы не абмяжоўваліся выкладам толькі адных гістарычных падзей. У іх складзе аказваліся звесткі геаграфічнага і прыродазнаўчага характару, упаміналіся персанажы міфалогіі і героі антычнага эпасу; у хранографіях утрымліваліся аб'ёмныя багаслоўскія каментарыі, хрысціянскія легенды, звесткі пра пакутнікаў і святых. Можна казаць, што для старажытнарускіх кніжнікаў хранографы сталі своеасаблівымі энцыклапедыямі, узорам спосабу нарацыі. У Кіеўскай Русі першыя пераклады візантыйскіх хранографіаў – “Хронік” Р.Амартола, Я. Малалы і Р.Сінкела – сталі вядомы ўжо ў XI ст. У гэты ж час была складзена і першая старажытнаруская хранаграфічная кампіляцыя – “Хронограф по великому изложению”. Яго і скарыстаў у сваёй працы невядомы ўкладальнік “Пачатковага зводу” (1095 г.), а таксама Нестар у “Аповесці мінулых гадоў” пад назваю “Слова філосафа”. Акрамя таго, сама “Аповесць...” кампазіцыйна была аформлена на хранаграфічным прынтцыпе тыпу *silva rerum* (лац. – лес рэчаў – В.Т.). Адсюль і хранаграфічная мазаічнасць летапіснай нарацыі, выкладу гісторыі ў “Аповесці мінулых гадоў”. Летапісец, у залежнасці ад значнасці падзеі, мог яе проста рэгістраваць, а мог і “разгаварыцца”, і тады з-пад яго пяра выходзіла разгорнутае сюжэтнае апавяданне, “летапісная аповесць”. Аднак летапіс – гэта ўсё ж гістарыяграфічны жанр, які ўстойліва захоўваў свае жанравыя параметры, што, натуральна, абмяжоўвала свабоду творчасці летапісца. Тып апавядання ў летапісе быў абумоўлены яшчэ і “літаратурным этыкетам” і знаходзіўся ў непасрэднай залежнасці ад таго, пра якую асобу або падзею пісалася. Смех, напрыклад, у летапісе быў выключаны зусім, як і ва ўсёй сярэднявечнай літаратуры. Тып нарацыі ў летапісе таксама залежаў ад “стылю эпохі” (у гістарыяграфіі, па Д. Ліхачову, – гэта “стыль манументальнага гістарызму”). Ён быў пазбаўлены індывідуальнай манеры, а кампазіцыйнай яго асновай заўсёды заставаўся пагадовы запіс: сухі, чыста інфармацыйны, які толькі намінаваў факт-падзею (“В лѣто 6377 /869/. Крещена бысть вся земля Болгарская...”, “В лѣто 6376 /868/. Поча царствовати Василий...”). Паведамленне аб факце магло быць эмацыянальна аздоблена, яно адлюстроўвала пазіцыю аўтара: “Велика бо бывает полза от учения книжного; книгами бо кажеми и учими есмы пути покаянью, мудрость бо обрѣтаем и въздержанье от словесъ книжных. Се бо суть рѣкы, напаяюще вселеную, се суть исходящя мудрости” [5, 4]. Факт перарастаў у сюжэтнае летапіснае апавяданне. Для “Аповесці мінулых гадоў” характэрны менавіта сюжэтныя апавяданні, у якіх фактычная інфармацыя пра падзею, асобу дапаўняецца “дадатковай”, якая паведамляе некаторыя прыватныя, неістотныя, на першы погляд, дэталі таго, што апісваецца.

Кожнае летапіснае апавяданне звычайна мае ў сваім эпіцэнтры адну падзею і аднаго галоўнага героя. Але ці ёсць, ці існуе ў “дадатковай інфармацыі” летапіснага апавядання і ў летапісе ўвогуле інфармацыя пра самога летапісца? Ці праяўляецца яна, і калі праяўляецца, то ў якой форме?

Летапісны пагадовы запіс толькі намінуе тое, што адбылося: ён выключае ўсюкую магчымасць аўтарскага “я”. Летапісец у гэтым выпадку займаецца справамі, у якіх ні яму, і ніякаму іншаму смяротнаму чалавеку месца не адводзіцца. За радком такога пагадовага запісу хутчэй можна ўявіць яго са сцілом у руцэ, ён можа быць падобным на выявы Евангеліста Лукі з вядомай мініяцюры Астрамірава Евангелля (1055 – 57) або Кірылы і Мяфодзія з Радзівілаўскага летапісу (XV ст.) Нікан, Нестар і Сільвестр не самавыражаны, усе яны на адзін твар, на адзін лік, бо яны без індывідуальнага вобліку, без права на яго выражэнне, кананічныя, як ікона.

Прытрымліваючыся “літаратурнага этыкету” і “этыкету слоўнага выражэння” (А.У.Тварагоў), летапісец аддае перавагу не звычайнаму зямному чалавеку, не сабе, а кесарам, князям, ваяводам і малое іх, як правіла, у нейкім моманце выключнасці (уступленне на княжанне, у часе бітваў, смерці і г.д.). Самога летапісца ў летапісным апавяданні не бачна, ён за кулісамі падзей, хоць нітка апавядання прадзецца ім. “Старажытнарускія літаратурныя творы, – пісаў Д. Ліхачоў, – вельмі часта гавораць ад імя аўтара, але гэты аўтар яшчэ слаба індывідуалізаваны. У сярэднявечнай літаратуры аўтарскае “я” ў большай ступені залежыць ад жанру твора, які амаль знішчае за гэтым жанравым “я” індывідуальнасць аўтара. У пропаведзі – гэта прапаведнік, у жыцці святога – гэта агіёграф, у летапісе – гэта летапісец і г.д. Існуюць як бы жанравыя вобразы аўтараў. Будзь летапісец старым або маладым, манахам ці епіскапам, царкоўным дзеечам або пісцом пасаднай хаты – яго манера пісаць, яго аўтарская пазіцыя адна і тая ж. І яна адзіная нават не гледзячы на зусім розныя палітычныя пазіцыі, якія летапісцы могуць займаць” [8, 145].

Сярэднявечнае ўсходнеславянскае пісьменства XI - XVI стст. не ведала і развіцця характару героя. Глумачыцца гэта не павярхоўнай матывацыяй паводзінаў герояў, не неразвітасцю псіхалагічных характарыстык, не прымітыўнасцю сярэднявечнай псіхалогіі, а тым, што асноўная ўвага пісьменнікаў-апавядальнікаў канцэнтравалася на мастацка праўдзівым адлюстраванні асноўных заканамернасцяў канкрэтнай гістарычнай эпохі. Увага да дэталю ў апавядальніцтве істотна змяніла характар выкладу кніжнікаў, але гэта адбылося толькі пасля XVI ст., калі ў кантэкст гістарыяграфічных, агіяграфічных твораў пачалі ўключацца не толькі выключныя, незвычайныя моманты чалавечага жыцця, вельмі кароткія ў параўнанні з доўгім жыццёвым цыклам, але і моманты быту, прыродныя калапсы, адносіны да веры і іншае. Аглядна-гістарычны выклад, які назіраўся, скажам, у “Аповесці мінулых гадоў” ці ў шматлікіх хранографіях, пачаў перарастаць у гісторыка-біяграфічную аповесць, становіўся прозай, вельмі блізкай да яе сучаснага разумення.

Урэшце гісторыка-біяграфічнымі аповесцямі мы ў пэўнай ступені можам назваць і агіяграфічныя творы, якія, у адрозненне ад летапісаў, што больш задавальнялі свецкія патрэбы, скарыстоўваліся ў набажэнстве і павучальным чытанні. Жыцце – рэлігійны твор, а рэлігія заўсёды аказвала моцны ўплыў на грамадства. На ўсходнеславянскіх землях спачатку гэта было

язычніцтва, а з канца X ст. – хрысціянства. Таму сярэднявечныя славянскія літаратуры па большай частцы маюць рэлігійную афарбоўку. Пад уплывам рэлігіі ў той жа агіяграфіі сфармаваўся канкрэтны тып героя, надзелены вялебнасцю, пакорнасцю “Божай волі”. Гэта было своеасаблівае супрацьпастаўленне хрысціянскай ідэалогіі да хрысціянскай. Агіяграфія прыйшла ў Старажытную Русь з Візантыі з прыняццем хрысціянства і стала адным з самых папулярных відаў сярэднявечнага пісьменства, які сыграў выключную ролю ва ўсходнеславянскім літаратурным працэсе XII – XVI стст., і ў станаўленні прозы ў тым ліку. Даследаванне помнікаў даўнейшай усходнеславянскай агіяграфіі неабходна і актуальна як для высвятлення агульнай карціны развіцця літаратуры, так і для адказу на пытанні, звязаныя з развіццём і станаўленнем у ёй новай мастацкасці, белетрыстычнасці, біяграфізму і мемуарнага пачатку.

Пасля Міланскага эдыкта (313 г.), які зацвердзіў хрысціянства як афіцыйную рэлігію Рымскай імперыі, увага агіёграфіі пачала скіроўвацца не на “страждущих” пакутнікаў, а на постаці актыўных дзеячаў хрысціянскае веры. Аўтараў агіяграфічных твораў пачала цікавіць біяграфія героя ад дня яго нараджэння і да самай смерці, акрамя таго, рысы яго характару, адносіны з іншымі людзьмі. Так паступова сфармаваўся адзін з агіяграфічных жанраў – “bios”, або “прыватнае жыццё”, у якім у праяўным выкладзе расказвалася пра жыццё вялебнага з пункту погляду хрысціянскай этыкі чалавека. Кампазіцыя агіяграфічных твораў і іх схематычнасць указвае на тое, што іх аўтары скарыстоўвалі вопыт грэка-рымскай біяграфіі трох тыпаў: гіпамнематычнага (творы Святонія, Дзінеарха, Арытаксена, Варона, Гігіна), эпідэйктычнага, у якім праслаўлялася (енкомій) або асуджалася (псогос) канкрэтная асоба (творы Ксенафонта, Тацыта, Лукіяна) і дыдактычнага, які адначасова выконваў і разважальную функцыю (“Жыццяпіс” Плутарха). Агіёграфы таксама арыентаваліся на спецыяльныя грэка-рымскія дапаможнікі, дзе выкладалася тэорыя жанру біяграфіі (напрыклад, “Аб эпідэйктычных творах” Менандра).

На станаўленне літаратурнай формы жыцця аказала ўплыў і апакрыфічная літаратура, якая скарыстоўвала матэрыял з антычнай міфалогіі, з дахрысціянскіх рэлігіяў, з эліністычнай філасофіі. У XI – XII стст. з Візантыі, праз Балгарыю і Сербію, агіяграфічныя творы прыйшлі ў Кіеўскую Русь. Тут сталі вядомы жыцці Антонія Вялікага, Ніфанта, Фёдара Студзіта, Васіля Новага і інш. Сярод жыццй, крыніцай якіх была Візантыя, можна вылучыць два тыпы твораў:

- 1) аповесці, выкладзеныя ў выглядзе кароткага, сціслага пераліку падзей або фактаў (кароткія ці пролагавыя жыцці);
- 2) больш разгорнуты выклад з падачай біяграфіі героя (пашыраныя жыцці).

Для даследавання эвалюцыі мастацкай аповесці цікавымі з’яўляюцца жыцці другога тыпу. У іх жыццё святога выкладалася своеасабліва апаведальна. Гэта была ўжо ў значнай ступені па-мастацку аформленая рэч, якая даволі моцна ўплывала на светапогляд народа і аказвала ўплыў на тыя

традыцыі ў нашым даўнейшым пісьменстве, якія пазней прывялі да станаўлення ўласна мастацкай прозы. Услед за візантыйскімі ўзорамі ў Кіеўскай Русі ўзнікаюць арыгінальныя жыцці (на тэрыторыі сучаснай Беларусі “Жыцце Е. Полацкай” [7, 26-42], “Жыцце А. Смаленскага” [7, 67-91] і сінкрэтычная, на стыку агіяграфіі і рыцарскай аповесці, “Аповесць пра Меркурыя Смаленскага” [7, 119-126]. У іх цэнтры – гістарычныя асобы, канкрэтныя людзі. Па сваёй форме гэта былі сярэднявечныя аповесці, нярэдка напісаныя з вялікім майстэрствам, узроўню таксама сярэднявечнага і спецыфічнага. Менавіта спецыфічнасць сярэднявечных нарацыйна-жанравых форм з часам дала формы мастацкай прозы, якая займела навейшую спецыфічнасць. Эвалюцыя гэтая цікавая, складаная, у часе – забытая, звязаная з развіццём розных жанраў і стыляў. Але без даследавання гэтай эвалюцыі – ад адной спецыфікі да іншай спецыфікі, ад адной мастацкасці да іншай мастацкасці, ад адных эстэтычных канонаў да іншых канонаў, без даследавання ўсяго гэтага карціна развіцця нацыянальнага мастацкага слова, нацыянальнай прозы (нарацыі і апавядальніцтва) застаецца збедненай, не бачнай у сваёй рэальнай эвалюцыі.

Аднак галоўнымі творами, што сыгралі выключную ролю ў станаўленні нашай нацыянальнай прозы, былі “Беларуска-літоўскія летапісы” XV-першай паловы XVI стст. Гэта “Летапісец вялікіх князёў літоўскіх”, “Летапіс 1446 г.”, “Хроніка Вялікага княства Літоўскага і Жамойцкага”, “Хроніка Быхаўца”. Яны сталі своеасаблівымі “злучальнікамі” твораў розных жанраў, ад панегірыкаў (“Пахвала Вітаўту”) да легендаў і паданняў, выкладзеных па законах мастацкай прозы Сярэднявечча.

Стваральнік першага беларуска-літоўскага зводу, які складаецца з трох частак (дзве першыя аб’яднаны агульным загаловам “Избрание лѣтописания изложено вкратце”, трэцяя – уласна “Лѣтописецъ великих князей литовских”), пачаў сваю працу ў духу старажытнарускага летапісца. “Избрание лѣтописания изложено вкратце” створана на старажытнарускай аснове (кампіляцыя і рэдакцыя з рускіх летапісаў пра пачатак “Земли Рустей” (854 г.) і наследуе старажытнарускую традыцыю перавагі пагадовых запісаў над сюжэтнымі (летапіснымі) аповесцямі у стылі манументальнага гістарызму. Але ўжо ў ім ярка праяўляецца імкненне пазбавіцца ад пагадовага запісу, што і было зроблена ў “Лѣтописце великих князей литовских”.

Названы летапіс пісаўся без датаў, у форме суцэльнага прагматычнага апавядання, фактычна – гэта невялікая гістарычная аповесць, хроніка, якая складаецца ў найбольш поўных спісах з дзвюх частак: уласна “Летапісца...” і “Аповесці пра Падолле”.

У сваё апавяданне аўтар “Лѣтописца...” ўступіў (па аналогіі з “Евангеллем ад Мацвея”, якое пачынаецца з радаслоўнай Ісуса Хрыста, “Сына Давыдава, Сына Аўраамава”) з пераліку сыноў Гедыміна: “У Великого князя Кгедимины литовского сынов 7 было; старший Монтивид, потом Нарамонт, Олкгирд, потомъ Евнутий, потомъ Кестутий, потомъ Кориат, семьй Люборт” [1, 238]. Такого кшталту “генеалагічны” ўступ у апавяданне – нарацыю

знамянальны, паколькі першую ступень гістарычнага падання складае генеалогія, захаванне выдатных імёнаў, якія першапачаткова звязаны, як, напрыклад, у Егіпце, з прадметнымі помнікамі, да той пары пакуль на дапамогу не з'яўляецца пісьменнасць, раней за якую немагчыма гістарыяграфія. Паступова, з далучэннем да генеалагічнай кроны падзей і выдатных подзвігаў, генеалогія пераходзіць у хроніку.

“Літопісець великих князей литовських”, апавяданне ў якім вядзецца з дня смерці князя Гедыміна (1341 г.) і заканчваецца пераломам XIV – XV стст., – гэта па сутнасці палітычная гісторыя Літвы, Беларусі і Украіны, заснаваная на імёнах асобаў, якія рэальна існавалі, і падзеях, якія ў сувязі з гэтымі асобамі сапраўды мелі месца або часткова былі выдуманымі, легендарнымі.

Экспазіцыя “Летапісца...” мае яшчэ характар звычайнага сінтэзу “генеалогіі” і “геаграфіі” без якой-небудзь дэталізацыі апавядання, як, напрыклад, у сюжэце пра “завяшчанне” Гедыміна, у якім расказваецца пра падзел вялікім князем сфераў уплыву між сынамі: “...Монтивиду отець дал Карачев и Слоним, Нарамонту Пинеск, Олкгирду королеву отцу, Крево, да к тому князь витебский сынов не држал, принял ко дочце в Витебеск [в зяти]. Евнутя осадил в Вильни на великом княжени, а Кестутю дал Троки, а Корьяту Новгородок, а Люборта принял володимерский князь [к дочце во Володимер и в Луцеск и] в(о) всю землю Волынскую” [1, 238-239].

Цытата наглядна ілюструе выкарыстанне старажытнарускай стылёвай традыцыі “манументальнага гістарызму”, калі летапісец імкнецца зірнуць на мінулае з “далёкіх адлегласцяў – адлегласцяў прасторавых, часавых (гістарычных) і іерархічных”. Але чым далей – тым летапісец становіцца больш шматслоўным: “генеалогія” і “геаграфія” дапаўняюцца дэталямі, дзеяннямі і якасцямі, і часцей за ўсё гэта адбываецца там, дзе апавяданне вядзецца не пра гераізаванае жыццё, а пра яго кароткія, кульмінацыйныя моманты, як у выпадку з Яўнутама, які “во болшенстве будя не полюбился” братам, а больш за ўсё Альгерду і Кейстуту, і “смовивши между собою и рок учинили, которого бы дня к Вильни пригнати и засести город под братом, великим князем Евнутемь...” [1, 239].

Задуманае вялікія князі Альгерд і Кейстут здзейснілі, а “князь великий Евнутий, – паведамляе летапісец, – выскочил, и убежал в горы и в дол и тамо озябе в ноги”. Само апавяданне пра змову з’яўляецца не чым іншым, як завязкай, зыходным момантам у барацьбе за велікакняжацкую ўладу між сынамі Гедыміна. Але знамянальныя тут якраз не змова і людзі, якія ў ёй удзельнічалі, а слоўны спосаб выражэння фіналу княжання Яўнута, які ў “Хроніцы Вялікага княства Літоўскага і Жамойцкага” ідзе не без побытавых падрабязнасцяў і набліжаецца да сюжэтнага белетрыстычнага апавядання: “и в том крику наглом Евнут схопившись, босо, в кужушку едном, з обломков спустился и утек сам единый в горы мижи льсы и там собь на грудь змерзлой ноги отморозил, был пойманный от жолньров”.

За апавяданнем пра Яўнута і падзеях з ім звязаных ідзе цікавая гісторыя Ваідыла. Бачыцца яна нам першай у “Летапісцы...” маленькай

збелетрызаванай аповесцю з элементамі іерархічнага біяграфізму. “Нехто пак [был] у великаго князя Олгирда [паробок, неволны], холоп, Воидило. Първое был пекарцом, потом уставил его постелю себе слати и воду давати себе пити. Потом пак полюбился ему вел(ь)ми, дал был ему Лиду дръжати и повел его у великих. Потом по животе великаго князя Олгирда две лете бол(ь)ше ль было, князь вяликий Ягайло поведеть его вел(ь)ми у высоких и дасть за него сестру свою родную, княгиню Марью, што потом была за князем Давыдом. Князю [великому] Кестутю великую нелюбовь и жалость вделал, што братанну его, а свою сестру, за холопа дал” (1, 240).

Ваідыл, як бачна, для летапісца не герой, не кандыдат на святы алтар, а “некто”, “паробок неволны, холоп”. Непрыняцце Ваідыла і ўчынак Ягайлы нарадзілі ў аўтара працытаванага ўрыўка імкненне быць змястоўным у падачы жыццёва-іерархічных фактаў, не надта ганаровых для Ваідыла. Яго жыццё, праўда, не даведзена тут да канца, як гэта бывае ў агіяграфічных ці біяграфічных творах, а выключныя жыццёвыя факты працуюць на адмоўную характарыстыку ўлюбёнца Ягайлы. Такой была задума летапісца як прыхільніка роду Кейстута, які не прымаў “князя-пахоліка” і гэтае непрыняцце, як нам здаецца, вылілася ў афарбаванае эмоцыямі летапіснае сюжэтнае апавяданне. Да таго ж творца “Летапісца...” ў кароткай гісторыі Ваідыла хараша перадаў сутнасць слоў старажытнаўрэйскага прарока Іязекіля, “што мужы золата здабудуць, а золатам мужоў не здабыць” і гэтым самым выказаў свае негатыўныя адносіны да вядомай з даўніх часоў палітыкі “акняжвання” зямель, у гэтым выпадку зямель Вялікага княства Літоўскага. Ваідыл, па-сутнасці, стаў для летапісца першапрычынай насцярожаных адносін між дзядзькам і пляменнікам, якія пазней перараслі ва ўзброены канфлікт і прывялі да здрадніцкага забойства Кейстута ў Крэўскім замку.

Пасля смерці вялікага князя Кейстута, у палоне, у тым жа Крэве, апынуўся і яго сын, вялікі князь Вітаўт, і, без сумненняў, Ягайла мог распарадзіцца яго жыццём так, як жыццём дзядзькі, але Вітаўтава выратаванне явілася яму ў іпастасях жанчын. “Князь пак великий Витовт седел у Креве у комнате за твердою сторожою, а жонце две ходили покладывать князя у комнату, положив да вон идут, а сторожи около. То пак великия княгини, слышав от людей, иметь великий князь Витовт должей седети, аль пак также изгадають над ним как и над отцемь его. И пригадала ему так: как жонки поидут покладать, ино ему одное жонки вскладши порты да выйти вон й з другою жонкою, а той жонце остати у нее, у которое портех вышол. А так его научить. И он наредився в одной жонки порты, да дрогою вышол, да спустился з города: утек в Немци и у Прусы (1, 244).

Летапіснае апавяданне пра ўцёкі Вітаўта з Крэўскага замка з’яўляецца самым арыгінальным, можа быць самым эфектным у “Летапісцы...”. Натуральнаму (самі ўцёкі) і незвычайнаму (спосаб уцёкаў) ходу падзей у гэтым сюжэце дала штуршок жанчына, вялікая княгіня, жонка Вітаўта. Самі падзеі апісаны дынамічна і падрабязна, што толькі падкрэслівае праўдападобнасць таго, пра што расказваецца. Перад вачыма паўстае

візуальная карціна, сцэнарый, напісаны рукою майстра, схільнага да прыгодніцтва, вольнага ад абсалютнага панавання над ім гісторыі ў фактах і падзеях. Летапісец тут ужо секулярызаваны, ён творыць ад сябе, так як, здаецца, не сядзеў разам з Вітаўтам у камяніцы і не быў сведкам той драматычнай сітуацыі. А мудрая парада вялікай княгіні – гэта маленькае рэха мудрых, але каварных “повелений” княгіні Вольгі, з іменем якой звязаны шэраг вострасюжэтных летапісных апавяданняў у “Аповесці мінулых гадоў”. Па маштабнасці спраў Вольгі яе асоба непараўнальная са справамі і асобаю вялікай княгіні, жонкі Вітаўта. Але апошняя выступае ў “Летапісцы...” ужо не як статычная постаць, а як дзейсны ўдзельнік падзей, што знакава не толькі для летапісання, але і для ўсёй беларускай літаратуры часоў сярэднявечча ў сэнсе займення ёю актыўнага героя.

Выдатным узорам нарацыі з’яўляецца ў “Летапісцы...” і апісанне зверстваў смаленскага князя Святаслава над хрысціянскім народам Беларусі ў 1386 г. Страшная, жорсткая летапісная карціна людскіх пакут выяўляла “небогоугодное дело” Святаслава і апраўдвала ваенныя дзеянні літоўскіх князёў. Паражэнне Святаслава пад Мсціслаўлем – гэта, на думку летапісца, справядлівая помста гвалтаўнікам і мучыцелям, якія “много зла сотвориша хрестянемь, не чelовъчески и ни хрестиянскыи, мучиша хрстянь” (1, 245). “Много зла” – формула асуджэння амаральнасці, праява высокай хрысціянскай маралі. Пафас асуджэння не маралізатарскі, бо спалучаны са страшэннай карціннасцю: “Сбираху и запираху во избыах и зажигаху, а инья жены и дъти на коле тыкаху...” (1, 245). Зноў бачым, як жахлівыя малюнкi феадальнай вольніцы пазбаўляюцца маралізатарства, вучыцельнасці. На гэты раз не агульным асуджэннем зла, а спалучэннем “асуджэння” з біблейным сюжэтам: “а иных мук над хрестианы, их же срама ради не писаху, яко же ни Антиох сирский, ни Улиан преступник таких мукъ не сотворил над хрестианы...” (1, 245).

Менавіта тут, у апавяданні пра крывавую бойню, учыненую Святаславам, найбольш ярка выражана пазіцыя самога летапісца, паборніка ідэй цэнтралізатарскай палітыкі беларуска-літоўскіх князёў на Русі і неабходнасці аб’яднання беларуска-літоўскіх земляў у адной дзяржаве – Вялікім княстве Літоўскім. Такім чынам, тэкст “Летапісца...” яшчэ і палітызаваўся па-сярэднявечнаму: карціннасць маралітэ, палітыка-дзяржаўная скіраванасць. А ў цэлым – сінкрэтычнасць, сярэднявечны сінтэз. Аднак сам летапісец, яго самавыяўленне, яго аўтарскае “я” ў першым беларуска-літоўскім летапісным зводзе яшчэ не бачны. У гэтым сэнсе аўтар яшчэ аморфны. Гісторыя ў імёнах і падзеях валадарыць над ім, а не ён над гісторыяй. Але ўсё ж унутранае, чалавечае паняцце пра дабро і зло, белае і чорнае каларызуе яго аповед, напаўняе яго ўнутранай страсцю, ачалавечвае, а значыць, псіхалагізуе тэкст – у агульнафіласофскім плане.

Такім чынам, “Летапісец вялікіх князёў літоўскіх” – гэта першы і важнейшы этап станаўлення нацыянальнай прозы, на якім пераадолены старыя кніжныя традыцыі, “летапісная форма апісання гісторыі”. Ён, на наш

погляд, з'яўляецца і ўдалай спробай стварэння звязнага, прагматычнага апавядання пра мінулае.

Другой прыступкай у станаўленні нацыянальнага летапісання ў яго набліжэнні да нацыянальнай прозы стаў “І-ы Беларускі летапіс” (яго яшчэ называюць “Летапіс 1446 года”. Гэты тэкст складаецца з дзвюх частак: першай – “Избрание літописания изложено вкратце”, другой – “Літописец великих князей литовских”. Храналагічна гэты летапіс ахоплівае час ад “начала Руси” да 1446 года ўключна. Невядомы, але, несумненна, вельмі таленавіты творца “1-га Беларускага летапісу” пакінуў нам арыгінальны гісторыка-літаратурны помнік, адной з жамчужынаў якога стала “Пахвала Вітаўту”. Яна, несумненна, асобны, выключны па сіле ўсхваляванасці фрагмент, у якім агіяграфічная традыцыя старажытнарускіх “Казанняў...” пра жыццё святых (“Казанне пра Барыса і Глеба”) арганічна спалучылася з прапаведніцкай, дыдактычна-панегірычнай традыцыяй “Слоў” увяльбёнага Серафіёна і “залатавуснага” Кірылы Тураўскага. “Тайну цареву таіти добро есть, а дела великаго господоря поведати добро жь есть. Хочю вам поведати о великом князи Александри, зоведем Витовти литовском и русском, иных многих земель господари...” (1, 250).

Так уступае летапісец у пахвалу, у сваю задуму “поведати”, гэта значыць, расказаць пра аднаго з самых магутных валадароў Літоўскай дзяржавы – Аляксандра – Вітаўта. Скарыстоўвае маралітэ (“братия, бога боитесь, а князя чтите”), і традыцыю сярэднявечных жыццёў (немагчымасць звычайнаму чалавеку, якім сябе лічыў агіёграф, годна ўславіць справы святога). “Но по ней же по писаному есть... Так же и аз хоцю вам поведати о славном том господари. Но не мощно исповедати, ни писанию предати дела великаго князя: яко же бы мощно кому испытати высота небесная и глубина морская, то же бы исповедати мощно сила и храбрость того славного господоря...” (1, 250-251).

“Хто ж бывае безграхоўным, хіба што адзін Бог?” – пытаўся і сам адказваў на пытанне ўкладальнік “Ізборніка 1076 г.”, і памыляўся ў адказе, бо такім жа паўстае ў “Пахвале” князь Вітаўт. Праўда, выпісаны ён статычна, у адпаведнасці з этыкетам сярэднявечнай гістарыяграфіі, не як канкрэтны індывідум, а як канкрэтны сацыяльны тып, прадстаўнік самай высокай ступені ў іерархічнай лесвіцы грамадства. Аднак манера апавядальніцтва кніжніка пра вялікага князя з’яўляецца новай: яна спалучае ў сабе элементы царкоўна-філасофскага, па-мастацку аформленага апавядання, з якога вычытваецца і канкрэтная гістарычная інфармацыя. Акрамя гэтага, у сваім апавяданні аўтар імкнецца даказаць чытачам, што Вітаўт адпавядае “божаму прызначэнню” “господаря” не толькі Літвы, але і ўсёй зямлі.

Летапісец, праслаўляючы Вітаўта, наследваў заповіт Кірылы Тураўскага, які той пакінуў у “Слове на сёмы тыдзень па Вялікадні”.

“Историци и витиа, - гаварыў прапаведнік, - рекше летописци и песнотворци, прикланяють своа слухы в бывшая между царей рати и ополчения, да украсяють словесы слышашыая и възвеличить крепко

храбровавшая и мужествовавшая по своём цари и не давших в брани плещи врагомь, и тех славяще похвалами венчаеть”.

Услаўленне, як адну з задач, якія ставіў перад сабою аўтар “Пахвалы Вітаўту”, вызначае і В.Чамярыцкі, аўтар артыкула “Летапісы” ў акадэмічным выданні “Гісторыі беларускай дакастрычніцкай літаратуры”, які піша, што яна ўяўляе сабой “хутчэй за ўсё ўсхваляванае, эмацыянальнае слова-казанне ў гонар князя Вітаўта”, чым звычайны гістарыяграфічны твор, і тут жа дадае, што “ў жанравых адносінах яна набліжаецца да вершаваных панегірыкаў, што пачалі з’яўляцца на Беларусі ў другой палове XVI стагоддзя” (4, 122).

Пахвалу як від панегірычнага жанру ведала і Кіеўская Русь, пра гэта сведчыць “Пахвальнае слова Вользе”, “Памяць і пахвала Святому Уладзіміру” (апошняя прыпісваецца манаху Якаву). Пахвала звычайна з’яўлялася і састаўной часткай жыццй святых, іх экспазіцыяй, дзе яна як быццам імітавала галоўныя рысы рыгарыстычнага віду антычнай біяграфіі – энкомій. Калі гаварыць пра “Пахвалу Вітаўту”, то яна з’яўляецца не чым іншым, як люстэркам маральнага аўтарытэту Вялікага княства Літоўскага ў асобе Вітаўта і выдатным мастацкім творам, у якім умела скарыстаны сярэднявечны метады абстрактнай ідэалізацыі і які сваёй урачыстай танальнасцю, стылёвымі фігурамі, тропамі (сімволіка, метафары, рытмічная арганізацыя тэксту, эпітэты) ўзыходзіць да пахвал князям у “Аповесці мінулых гадоў” і “Галіцка-Валынскім летапісе”. Каб стварыць такі твор, пра гэта сказаў С.Х.Александровіч, патрэбны былі мастацкі талент, багата развітая вобразная мова, пэўная эрудыцыя і доўгі творчы вопыт тагачасных летапісцаў; патрэбен быў трывала ўстаноўлены традыцыйны ўзровень мастацкай і духоўнай культуры ўвогуле.

Імя аўтара, што стварыў “Пахвалу Вітаўту”, невядома, бо даўнейшыя кніжнікі часцей за ўсё пакідалі на старонках рукапісаў не аўтографы, як Нестар (“Си на умь азъ гръшный Нестерь приимь и оградивься вьрою и упованиемь, яко вся възможна отъ тебе суть начать къ слову списания положихь...”) – а малітву-просьбу да Бога, як аўтар “Жыцця Аўраамія Смаленскага” (“Господи, благослави!... молю ти ся, господи Исусе Христе, сыне божий, молитвами пресвятыя и пречистыя дъвы матере и всъх небесных сил и всъх святых молбами, и дай же ми разум просвъщеи божиею благодатью, подаждь мнь, худому и гръшнѣйшу паче всъх, свѣтлый подвиг житиа и терпѣния начати о житьи блаженаго Авраамиа...”) (7, 67). Нестар, як бачым, асмеліўся ва ўступе да “Жыцця увяльбёнага айца нашага Фядосія, ігумена Пячэрскага” назваць сваё імя, а агіёграф, аўтар “Жыцця Аўраама Смаленскага”, застаецца безыменным, хаця і адзін і другі ўсімі спосабамі падкрэсліваюць, што яны грэшныя і што толькі Божая воля дапаможа ім у іх працы. Было гэта не столькі імкненнем “застрахавацца” ад нараканняў за дрэнна напісанае “Жыццё”, колькі духоўным пачаткам, “які ўзвышаў думку, закладзеную ў творы, вышэй за асобу аўтара”. Гэта ж самае ёсць у “Пахвале Вітаўту” і ў цэлым “Першым беларускім летапісе”: іх аўтараў можна параўнаць з посудам белага колеру на белым фоне, іх індывідуальнасцяў не

бачна, яны невыразныя, але ўнутранае напаўненне посуду – гэта душы і талент летапісцаў, талент апавядальнікаў, гэта іх ярка выражаная пазіцыя прыхільнікаў вялікага князя Вітаўта Кейстутовіча і гарачых патрыётаў Вялікага княства Літоўскага.

У 20-ыя гады XVI ст. быў укладзены другі беларуска-літоўскі звод “Хроніка Вялікага княства Літоўскага і Жамойцкага”, які выкладае гісторыю названай дзяржавы ўжо з антычнасці, з легенды аб перасяленні пяцісот сем’яў рымскіх патрыцыяў на чале з Палямонам у вусце ракі Дубісы, прытока Нёмана. Зварот летапісцаў да антычнасці, да часоў тысячагадовай даўніны з’яўляецца не чым іншым, як іх імкненнем даказаць знатнасць паходжання Літвы і яе валадароў, тое, што ў іх жылах цячэ кроў арыстакратаў. Ні адзін з летапісцаў, па логіцы рэчаў, не мог быць сучаснікам напісанага ў “Выводе и початку о великом князстве Литовском и Жмойтском отколь возмоглися и пошли”, адсюль і разняволенасць, выдумка і фантазія пры стварэнні паэтычнай гісторыі паходжання Літвы і радаслоўнай вялікіх князёў. Але менавіта ў паэтычным вымысле, заснаваным на вусных народных паданнях і легендах, перамешаных з фантастычнай гісторыяй старажытнага Рыма і яго імператараў, і заключаецца эстэтычная прыгажосць і мастацкая свежасць летапісных аповесцяў пра пачатак Літвы.

Хто напісаў летапісныя аповесці “О княжати Палемоне и о трех сынох его”, “О великом князи Кгидимине, яко Троки зарубил и Вилну”, “О князи Андреи Полоцком”, “О князи Витовти, як пошел воевати Мир-Туклюя” і інш., нам невядома, аднак несумненна адно: іх стваральнікі былі прафесійнымі летапісцамі, філосафамі і паэтамі. Паэтычная летапісная аповесць (“казачнае апавяданне”, паводле Я.Карскага) пра заснаванне вялікім князем Гедымінам Вільні ў “Хроніцы...” па дынамічнасці дзеяння і жывасці апавядання з’яўляецца ўзорнай для старабеларускай прозы XVI ст. Адметная эстэтыка і багатая творчая фантазія аўтара, прафесійна злучаныя ў аповесці элементы антычнай міфалогіі (“волк железный”) і фальклору (“ворожбит... именем Лиздыко, который был найден в орловъ гнездъ”) гавораць пра высокую літаратурную школу летапісца. Завязка апавядання “О великом князи Кгидимине, як Троки зарубил и Вилну” нагадвае традыцыйны ўступ у казку, інтрыгуючы і цікавы, які хутка разгортваецца ў карціну фантастычную (“и спячи ему там (Гедыміну – В.Т.), сон видь, што на горь, которую звали Кривая, топер Лысая, стоит волк желѣзныи велик, а в нем ревет, как бы сто волков было...”) з элементамі рэальнага свету (сам князь, прырода і княжацкія ловы). Цэнтральным месцам у аповесці з’яўляецца сон Гедыміна, развязкай – яго тлумачэнне варажбітом Ліздэйкам: “Княже великии. Волк желѣзныи знаменуется город столечьныи тут будет, а чьто в нем внутри ревет, то слава его будет слынути на весь съвет”.

Яшчэ Арыстоцель, гаворачы пра фабулу і сюжэт апавядальных твораў антычнай літаратуры, бачыў іх “у сукупнасці падзей і ўчынкаў”, антычная ж паэтыка называла вымысел галоўнай якасцю белетрыстыкі. “Хроніка Вялікага княства Літоўскага і Жамойцкага” манументальна бачыцца нам

збелетрызаваным творам, што складаецца з шэрагу асобных летапісных аповедаў з асаблівымі сюжэтам і адмысловымі спосабамі іх выражэння. Так, у легендзе пра заснаванне Вільні пераважае вымысел, сіла аўтарскай фантазіі, скіраваныя на абгрунтаванне гістарычнай тэорыі паходжання Літвы. Дыялог Гедыміна з Ліздэйкам – гэта больш літаратурны прыём, які сведчыць пра рост прафесіяналізму летапісца, яго наватарства, на творчае выкарыстанне спосабаў і прыёмаў нарацыі. Гэта, на першы погляд, малапрыкметны зрух, але калі параўнаць варштат набору прыёмаў і падыходаў да матэрыялу ў “Легендзе...” з прыёмамі старажытных кіеўскіх летапісцаў, то якраз і бачыцца нарастанне ўмельства, “мастацкасці”, большы росквіт нарацыі і большыя акцэнтны на велічнае, гераічнае, незвычайнае (па драматызму і трагізму). Да манументалізму выявы, такім чынам, даплюсоўваецца выдумка і рэальная канкрэтыка.

Наступным этапам у станаўленні старабеларускай прозы стала “Хроніка Быхаўца”, у тэксце якой мы знаходзім даволі многа арыгінальных летапісных апавяданняў, лепшым сярод якіх, несумненна з’яўляецца апавед пра паход князя Альгерда на Маскву. Ананімным да сённяшняга дня застаецца яго аўтар, прафесіянальны летапісец, якому ўжо было песна ў вузкіх рамках пагадовага летапіснага запісу і які імкнуўся вызваліцца ад сухой, лаканічнай летапіснай інфармацыі. Скарыстаўшы сапраўдны гістарычны факт (як паведамляюць рускія летапісы, Альгерд двойчы, у 1368 і 1370 гг., сапраўды стаяў каля сцен маскоўскага Крамля), ён стварыў выдатны белетрыстычны абразок, напоўнены высокай патрыятычнай ідэяй. Рэальных дэталей паходу князя Альгерда летапісец не ведаў, тым не менш апісанне дзеянняў князя ў цэлым адпавядае гістарычным падзеям.

Аднак нас цікавіць не так адпаведнасць праўды летапісца праўдзе гісторыка, колькі яе мастацкае праламленне пад ягоным пяром. Пагадовасць запісу захоўваецца, але гэтая пагадовасць ужо прыём рарытэтны. Бо паглядзіце, як адразу шырока, з эпічным размахам пачынаецца апавед пра тыя часы, калі маскоўскі князь Дзімітрый Іванавіч “без усякае прычыны” пераступіў дагавор і прыязнасць, “прыслаў да вялікага князя Альгерда пасла свайго з агнём ды шабляй”, даючы яму зразумець, што “буду ў зямлі тваёй пасля краснай вясны, пасля ціхага лета” (2, 96). Мы маем тут ёмкасць формулы. Можа, якраз з яе пачынаецца навізна ўзнаўлення часу ў яго эпічнасці, у развітасці абмалёўкі мінулага.

Ёмкасць і эфектнасць зачыну як пачатак рэчышча нарацыі, рэчышча, якое ўвабрала ў сябе маралітэ (“без усякае прычыны, пераступіўшы дагавор і прыязнь”) і сімваліку дэталей (агонь і шаблю шле цераз свайго пасла), – сярэдневяковая, яна не можа існаваць без сімвалікі, як і не можа быць незалежнай ад песенна-народнай стыхіі (“Буду ў зямлі тваёй пасля краснай вясны, пасля ціхага лета”). Летапісец ахвотна падхоплівае яе, паведамляючы, што “князь вялікі Альгерд, выняў крэсіва, губку і крэмень, запаліўшы губку, даў паслу, і сказаў так”. Тут як бы працяг, “і быў час” – і не без выяўленчай градацыі, нарастанне дзеяння. “І быў ён у міры і добрай прыязнасці”. “І быў

ён” – хоць ад казачнай формулы “жылі-былі”, але адно “і”, якое пачынае сказ, - гэта ўжо шырыня жэста ў яго агляднай і зваротнай перспектыве, кругагляднасці, узняцці над гістарычным часам.

“Дай гэта гаспадару і паведамлі яму, што ў нас у Літве агонь ёсць, бо ён кажа мне, што хоча быць у маёй зямлі пасля краснай вясны, пасля ціхага лета. А я, дасць Бог, буду ў яго на Вялікдзень, ды пацалую яго чырвоным яйкам цераз шчыт суліцаю, ды з Божаю дапамогаю да горада ягонага Масквы здіду сваю прысланю...” (2, 97), - так сказаў Альгерд. Спалучыўшы ў маналогі вялікага князя рэлігійна-хрысціянскую сімваліку (“чырвоным яйкам”) і сярэднявечную ваенную (“цераз шчыт суліцаю”, “здіду сваю прысланю”) летапісец стварыў эпічную карціну незвычайнай ёмістасці. Яна і візуальная, канкрэтная, і алегарычна-сімвалічная ў сваім кантэксце, хаця і немнагаслоўная, бо маналагічная. Апошняе, як нам здаецца, галоўнае, бо ўвядзенне жывога маналога ў структуру летапісу было новым, чыста літаратурным прыёмам.

В. Чамярыцкі назваў аповед пра паход князя Альгерда на Маскву “займальнай гістарычнай навелай”, а “Хроніку...” ў цэлым “прыкметным крокам наперад на шляху далейшай белетрызацыі гістарычнага апавядання”. З ім можна пагадзіцца, бо “Хроніка Быхаўца” твор сапраўды адметны па індывідуальнай манеры летапісца апавядаць, па дэталізацыі апавядання, па аўтарскай ацэнцы апісаных падзей, па матывацыі ўчынкаў персанажаў. Усе гэтыя моманты ў сярэднявечнай прозе паступова ўзмацняліся па меры руху часу, секулярызаваліся, што, у сваю чаргу, урэшце прывяло да паступовай трансфармацыі летапісных твораў у гістарычныя аповесці, прыватныя мемуары і творы сінкрэтычнага жанру. Апошнія – своеасаблівыя, яны знаходзяцца паміж летапісамі і мемуарамі. Першы яшчэ жыве, але ён ужо на парозе знікнення, другія толькі што пачынаюць з’яўляцца на свет, а таму яшчэ жывяцца традыцыямі летапісаў і ў многім падобныя на іх.

3. “Баркулабаўская хроніка”: трансфармацыя летапіснага жанру.

Факт “паступовага скону беларускага дзяржаўнага летапісання” і з’яўленне новай, сінкрэтычнай літаратурнай формы “летапіс-мемуары” канстатуе “Баркулабаўская хроніка”, вельмі арыгінальны і рэдкі ў славянскім свеце помнік пісьменства. Невядомыя яе аўтары (хоць многія даследчыкі і называюць іх канкрэтнымі прозвішчамі (Аляксей Мсціславец і Фёдар Магілявец) паставілі перад сабой мэту расказаць пра багатае на падзеі жыццё вёскі Баркулабава і яго ваколліц, пераказаць яго легенды і паданні, падаць

дакументы, каб яны не зніклі. У якасці зыходнага матэрыялу тэксту “Хронікі...” яны абралі пагадовыя запісы старажытнарускіх і, несумненна, беларуска-літоўскіх летапісаў XV – XVI стст. Вычитваем мы ў ёй два варыянты іх абазначэння: першы – тыпу “лета божого наражэння 1545...” як бы ўзяты ў рускіх летапісцаў, другі – “...року 1587, месяца октября 1 дня...” – як бы пераходзіць з польскіх хронік, а ўзаемадзейне гэтых двух планаў тлумачыцца яшчэ жывой агульнаўсходнеславянскай гістарыяграфічнай традыцыяй і польскімі ўплывамі, якія сталі ўжо адчувальнымі ў пачатку XVII ст.

Апавяданне “Баркулабаўскай хронікі” пачынаецца не з апісання дзеянняў і подзвігаў легендарных герояў, не з біблейных часоў, што было ўласціва творах гістарыяграфічнага жанру, а рэальнай айчыннай гісторыяй. Традыцыя старажытнай гістарыяграфіі тут парушана, экспазіцыя “Хронікі...” мае лакальны падзейны характар, які вытлумачваецца цікаўнасцю яе аўтара (аўтараў) найперш да таго, што датычылася канкрэтна сяла Баркулабава або што праз яго праламлялася.

Традыцыйным, як ужо было адзначана вышэй, застаўся пагадовы запіс і сухая, лаканічная намінацыя гістарычных падзей (Берасцейскі сейм 1544 г. з пералічэннем рэальных гістарычных асоб, якія на ім прысутнічалі). Гэты сейм цікавіў аўтара “Хронікі” толькі як факт дзяржаўнага значэння, які павінен быў застацца ў памяці, але які не меў ніякага дачынення да душы. Гэтая ж самая традыцыя вычитваецца і ў апавяданні пра паходжанне Магілёва, узяцце ў 1563 годзе Іванам Грозным Полацка і заснаванне замка “Баркулабов” Баркулабам Іванавічам Корсакам. Аўтар гэтых запісаў, строга прытрымліваючыся летапіснага этыкету, падаў іх у храналагічным парадку, суха, быццам статыст, увёў у аналы гісторыі падзеі, прозвішчы, назвы мясцовасцяў. Ніякага імкнення да дэталізаванага, якаснага, эмацыянальна-вобразнага апавядання тут няма, хіба што ў запісах пра заснаванне Магілёва і ў характарыстыцы Баркулаба Корсака, “ротмистра и старосты дисненского”, які “...на лесе глухом, на кгрунте лесном, на врочищу, прозываемом Брус...” [11, 114] заклаў замак, летапісец пастараўся быць больш гаваркім, аднак і тут ён не ставіў перад сабой мастацкай мэты: пісаў гісторыю без выдумкі і фантазіі – факты, падзеі, асобы. У “Баркулабаўскай хроніцы” гэтыя факты, падзеі і асобы самыя розныя. А.Коршунаў, напрыклад, дзяліў іх у свой час на чатыры групы. Да першай аднёс “уласныя назіранні аўтара апошніх запісаў над жыццём сяла Баркулабава і яго ваколіц”. Да другой – “запісы, лісты і пераказы іншых асоб”. Да трэцяй – “афіцыйныя дзяржаўныя і прыватныя дакументы”. І да чацвёртай – “легенды і паданні фальклорнага паходжання” [11, 26].

Як бачна нават з гэтага падзелу, “Баркулабаўская хроніка” – твор шырокага дыяпазону, шматслойны па задуме, можна сказаць, энцыклапедычны. Гісторыя, этнаграфія і фальклор, дакументальная проза, самі дакументы з’яўляюцца складнікамі яе тэксту. Менавіта не толькі асабістасцю летапісца гэты твор наватарскі, але і рознахарактэрнасцю матэрыялу. Можа, ад гэтага ён не такі гарманічны, як апавед пра Альгерда, і

ўсеахопленасць у ім не дае адзінага па ўзроўні стылю, пазбаўляе акрэслена вытрыманых жанравых рамак, тым не менш гэта такія недахопы, якія ў цэлым уздымаюць “Баркулабаўскую хроніку” на новы ўзровень.

Парушаючы храналогію і логіку лічбаў, звернемся найперш да чацвёртай групы. Думаем, што А.Ф.Коршунаў не меў рацыі, вылучаючы ў “Баркулабаўскай хроніцы” асобна “легенды і паданні фальклорнага паходжання”. Як вядома, легенда – гэта праявы фальклорны ці літаратурны жанр, у аснове якога фантастычная з’ява або вобраз, што падаюцца як верагодныя. Рэальныя падзеі ў легендзе цесна пераплятаюцца з фантастычнымі матывамі і ўтвараюць мастацкае адзінства, дзе дамінуе незвычайнае.

У адрозненне ад легенды, паданне – гэта жанр, у якім з элементамі меншай ці большай фактычнай дакладнасці тлумачыліся рэальныя з’явы навакольнага жыцця, расказвалася пра значныя гістарычныя падзеі роднага краю, пра народных герояў. Паданні, як і легенды, блізкія да казак, але вызначаюцца не толькі займальнасцю, у своеасаблівай форме яны неслі людзям веды пра навакольны свет і гісторыю краю. У “Баркулабаўскай хроніцы” няма ні легендаў, ні паданняў у іх чыстым выглядзе. Несумненна, што яе аўтары, якія жылі сярод народа, напэўна ведалі мясцовыя легенды і гістарычныя паданні. Аднак іх у сваю працу яны не ўключылі, найперш пішучы пра тыя падзеі, якія станоўча або адмоўна ўплывалі на рэальнае жыццё сяла Баркулабава. Падзей было даволі: войны і бунты, царкоўныя сіноды і шляхецкія рокашы, неўраджаі і прыродныя катаклізмы, голад, паморкі і многае іншае. Іх канстатацыя якраз і пераважае. Самая ж галоўная падзея, якая адлюстравана на старонках “Хронікі...” – гэта выхад на авансцэну паспалітага, простага чалавека сяла з яго паўсядзённымі клопатамі і праблемамі аб хлебе існым, з яго смуткам, горам, рэдкай радасцю. Мы маем тут відавочны працэс дэмакратызацыі героя ў сярэднявечнай беларускай літаратуры: ад святога ў агіяграфіі, князя – у летапісах, да domusa, чалавека зямлі, сапраўднага яе гаспадара, жыццё якога было цяжкім, часам невыносным. Голад і холад былі яго бацькамі і братамі, а ложка сырога варыўца – сястрыцай, якая ратавала яго ад галоднай смерці. Не радасць, а людское гора прымусіла аўтараў “Баркулабаўскай хронікі” адкрыць сваю душу, выказаць сваё “я” ў сувязі з эканамічным становішчам, якое склалася ў Вялікім княстве Літоўскім на пераломе XVI – XVII стст.

Узрушальным, жорсткім, але дакладным па сваёй страшнай праўдзе выглядае апісанне голаду пачатку XVII ст., які прывёў да масавай пагібелі бяднейшых слаёў. Асабліва вясной 1602 года. Храніст стварае апакаліпсічную карціну агульнанароднага гора, беручы за герояў па лініі родавы лік (“маці-бацька”, “сын-дочка”), і хавае па ім (“отец сына, сын отца, matka детки, детки матку, муж жену, жена мужа...”). Ад сваякоў, родных, сямейных ідзе адлік да агульначалавечага гора ў маштабе народа. Бяду-плач зноў жа ўвыпукляе пералічэнне: “...а так мерли одны при местах, на вулицах, на

дорогах, во лесах, на пустыни, при роспутях, по пустых избах, по гумнах померли...” [11, 145].

Пералік – гэта ўвогуле летапісны прыём, па наяўнасці ў летапісах ён даўні, але як спецыяльны тройчы ўжыты ў тэксце, ён па-наватарску просты, уяўляе сабой развіццё традыцыі. Урэшце, не тройчы, бо і чацвёрты раз скарыстоўвае гэты прыём хранікёр і як надзвычай удала, прыгожа выходзіць у простую мову: “А коли тот находив у ворот, албо в дому у кого стояли хлеба просили, отец з сыном, сын со отцем, matka з дочкою, дочка з маткою, брат з братом, сестра з сестрою, муж з жоною тыми словами мовили силне, слезне, горко мовили так: “Матухно, зезюлюхно, утухно, панюшко, сподариня, солнце, месяц, звездухно, дай крошку хлеба!” [11, 145].

Але простая мова, просьба хлеба, з’яўляецца не ўласна-асабовай, нібы ад асобы, – яна мностваасабовая (“мовили силне, слезне горко мовили”), у ёй праламляецца нарастанне народнага гора ізноў праз пералік-паўтарэнне, якое становіцца для летапісца суб’ектыўным і асабістым.

У цэлым “Баркулабаўская хроніка” – твор панарамны, які без агаворкі можна назваць *liber vitae* (парадак рэчаў) і які найперш датычыцца *subsidium memorias*, або запісаў пра важнейшыя падзеі, што адбыліся пры жыцці аўтараў. Найперш было паведамленне пра Берасцейскі сінод 1596 г. Да уніі баркулабаўцы ставіліся негатыўна, падобна казацкім войскам, што рабавалі іх і ўсё Вялікае княства Літоўскае. Негатыўныя адносіны да уніі выказваюцца адкрыта. Як прыклад нагадаем запіс пра службу ў гонар уніі, якую езуіт адправіў у царкве, а Іпаці Пацей у касцёле, то “там же у олгара руского, где служил римлянин, в келиху вино у кров барзо шпетную, смродливую обернулася, же тот езуита не поживал. А у олгара римского у Потеля вино обернулося у простую горкую воду...” [11, 130].

Не патрыярхальная забабоннасць, не міфалагічныя ўяўленні кіравалі аўтарам гэтых слоў, а яго стан душы, яго маральны лад жыцця і вера ў свайго Бога, яго разуменне сэнсу уніі. Гэта яго пазіцыя і погляд на рэлігійныя справы, што адбываліся ў канцы XVI ст. на тэрыторыі сённяшняй Беларусі, выказаныя словам, якое ідзе ад фальклору, ад прастанароднай вуснай традыцыі.

Асобна баркулабаўцы падаюць у “Хроніцы...” афіцыйныя дзяржаўныя і прыватныя дакументы, узбагачаючы яе фактуру і ставячы шмат якія пытанні. Храналагічна першым дзяржаўным дакументам у ёй ідзе “Лист от послов князя великого московского”, які з’яўляецца папрокам польскаму каралю ў вераломстве ад імя “цара и великого князя Ивана Василевича”. У ім маскоўскія паслы абвінавачваюць стырнавага Рэчы Паспалітай у парушэнні перамір’я 1578 г. і ў захопе Полацка ў 1579 г. Пра апошняе інфармацыя асобная: “Року 1579 господарь король Стефан Батура, кроль полский, княжа седмикгородское, под князем великим московским, князем Иваном Василевичом Полтеск замок взял с поляцми литвою...” [11, 116]. Прыведзены запіс – гэта рэакцыя аўтара “Хронікі...” на ваенныя падзеі, якія адбываліся падчас Лівонскай вайны на тэрыторыі Беларусі. А ў частцы, якая называецца “Москва Могилев выжгла в Петров пост” даюцца паведамленні і пра ўзяцце ў

1580 г. Стэфанам Баторыем Пскова, і пра спальванне Магілёва, пра спусташэнне Шклова і Копыся, пра бітву між маскоўцамі і ліцвінамі пад тым жа Магілёвам, у выніку якой “страшно было трупы московского гледѣти; реку Днепр силным трупом язовища загородили, иж колко недель днепровое рыбы не ядали и воды не пивали для великого гнюсу трупы московского” [11, 116].

Лівонская вайна была адной з трагічных падзей у жыцці Беларусі другой паловы XVI ст. Нашы землі сталі месцам крываваых гульняў (дастаткова ўспомніць бітвы і сутычкі пад Полацкам (1563), Оршай (1564), Улай (1564), Азярышчам (1564) і зноў Полацкам (1579). На старонках “Баркулабаўскай хронікі” няма спісаных з аўтапсіі або з пераказу баталістычных карцін, прысвечаных вышэйназваным падзеям. Гэта лагічна, бо яе аўтары не былі баталістамі ці паэтамі героіка-эпічнага складу. Яны былі летапісцамі, найперш скіраванымі на інфармацыю, таму гістарычны, фактаграфічны матэрыял у іх пераважае, і асабліва там, дзе размова ідзе пра справы цэлай дзяржавы. Менавіта гэтай скіраванасцю вытлумачваецца наяўнасць у “Баркулабаўскай хроніцы” і іншых афіцыйных дзяржаўных дакументаў: “Ліста Жыгімонта III ад 11 сакавіка 1592 года”; “Духоўнага прывілея Нікіфара” ад 10 кастрычніка 1596 года; “Ліста от пана некоторого з рокошу выписаного о новинах рокошových”; “Универсала рокошového Року 1606, месеца сентебря 25 дня” і “Ассекурации, то ест вольности”.

Большасць з вышэйназваных дакументаў маюць гістарычную, гістарыяграфічную значнасць, а некаторыя, як, напрыклад, “Ліст Жыгімонта III”, і юрыдычную, бо ліст з’яўляецца не чым іншым, як каралеўскім прывілеем епіскапам-уніятам Кірылу Тарлецкаму, Гедэону Балабану, Лявону Збаражскаму і Гермагену (Рыгору Загароўскаму) на зраўнанне ў правах грэка-каталіцкага духавенства з рымска-каталіцкім, аб вечнай падтрымцы каралеўскай уладай уніяцкай царквы і яе епіскапаў “...яко верных подданных и богомольцов”, - “...паки остатнего живота их ставати будет”.

“Ліст Жыгімонта” змешчаны ў “Баркулабаўскай хроніцы” перад апісаннем Берасцейскага праваслаўнага сінода, які пачаўся 6 кастрычніка 1596 г. (аўтар памылкова падаў 1593), і гэта ў пэўным сэнсе сімвалічна. Па-першае, у ім вельмі ярка выражана пазіцыя польскага караля адносна уніі і яе духоўных бацькоў; па-другое, гэта своеасаблівы, падмацаваны каралеўскім подпісам і кароннай пячаткаю пралог, уступ у справы уніі і падзеі, з ёю звязаныя. І апошняе, “Ліст Жыгімонта”, як і ўсё афіцыйна-дзяржаўнае, што было ўключана ў тэкст “Баркулабаўскай хронікі” ў аўтэнтычным выглядзе, паказвае на імкненне аўтараў чым паўней насыціць яе часавую прастору гістарычнай інфармацыяй самага рознага кшталту. Іншы раз нават не звярталася ўвага на храналагічную паступовасць. Так паступілі і аўтары гарадскіх летапісаў, віцебскага – М.Панцырны і С.Аверка і магілёўцы Т.Сурта і Ю.Трубніцкі. Першыя, акрамя звестак пра мясцовыя падзеі, уключылі ў сваю працу мноства выпісак з твораў знаных у свеце гісторыкаў і летапісцаў (Марціна Бельскага, Яна Длугаша, Пурыуса Пяткевіча, Мацея Стрыйкоўскага). А аўтары “Магілёўскай хронікі” змясцілі у ёй нават

літаратурныя творы: вершаваныя пасквілі невядомых пісьменнікаў на польскага прымаса Міхаіла Радзяёўскага і караля Аўгуста Другога, таксама “Замежны карнавал у Польшчы ў 1701 – 1705 гг.”, скіраваны супраць каранаванай асобы і “саксончыкаў” з яго акружэння. Навідавоку працэс алітаратурвання гістарыяграфічных твораў, пашырэнне іх жанравага канону, адыход ад гістарыяграфічнага этыкету ў бок гістарычнай прозы і нават паэзіі. Падобнае ёсць і ў “Баркулабаўскай хроніцы”. Праўда, няма ў ёй “чужых” літаратурных твораў, затое ў многіх месцах яна настолькі літаратурна здатная, што было б вялікім грахам не аддаць належнага яе аўтарам, не назваўшы іх аднымі з лепшых пісьменнікаў – гісторыяграфічных канца XVI- пач. XVII стст., пачынальнікамі гістарычнай прозы ў нашай літаратуры, пачынальнікамі мемуарнай традыцыі.

Мемуарныя прыкметы – фактаграфічнасць, рэтраспектыўнасць, непасрэднасць аўтарскіх сведчанняў – у “Баркулабаўскай хроніцы” адшукваюцца няцяжка. І асабліва ў тых частках тэксту, якія А.Коршунаў назваў “уласнымі назіраннямі аўтара апошніх запісаў над жыццём сяла Баркулабава і яго ваколіц”.

Яны яшчэ не абсалютна выразныя, перадмемуарныя, аднак аўтарскі погляд, аўтарская пазіцыя адносна падзей ясна вычытваюцца ўжо ў самым пачатку твора. У запісе за 1579 год, дзе ідзе апавед пра няўдалыя аблогу і штурм літоўскім, мясцовым войскам, на чале якога стаяў баркулабаўскі ўраднік Андрэй Гудоўскі, Смаленска. Тут пазіцыя аўтара, ліцьвіна, паспалітага высокапатрыятычная. Ён на баку сваіх суайчыннікаў, радуецца, што яны “под Смоленском и Рославлем... места выжгли, волости, села попустошили. Под замьком Смоленским мощно и охотне штурм мели...”, шкадуе, што “не дал им господь бог его достати албо выняти; з ласки божое з добычею великою до домов своих здоровы з доброю славою приехали...” [11, 117]. У той жа час у “Баркулабаўскай хроніцы” зусім адсутнічае *in nomine Domini omen* (жыццё пісьменніка). Для літаратуры канца XVI – пач. XVII стст. самым важным была падзея, “падзея палітычная, ваенная, сямейная, метэаралагічная” (А.Мальдзіс). Аўтарская асоба, яе прыватнае жыццё выяўляліся рэдка, і гэта было звязана з пераходным перыядам у літаратурнай творчасці: ад летапісу да мемуараў, ад фіксацыі падзей да іх белетрыстычнага адлюстравання, у якім ужо прыватнае жыццё мемуарыста як бы канструявала грамадскае і якое абавязкова падавалася праз прызму аўтарскай філасофіі і маралі. Такія творы з’явіліся ў нас пазней, і найлепшыя з іх – мемуары С.Маскевіча, Я.У.Пачобута-Адлянціцкага, К.Завішы, М.Матушэвіча. У палякаў непараўнальным узорам такога твора з’яўляюцца “Мемуары” Я.Х.Пасека [10]. А пакуль вернай прыкметай перадмемуарнага пачатку ў “Баркулабаўскай хроніцы” служаць аўтарскія пачуцці, эмоцыі, перажыванні, праяўленне ўнутранага аўтарскага “я”, якое было характэрным для новага, рэнэсансавага светабачання чалавека канца XVI – пач. XVII стст.

4. “Реестръ списань ... “ Ф.Кміты-Чарнабыльскага.

Ф. Кміта-Чарнабыльскі увайшоў у гісторыю сярэднявечнай беларускай літаратуры як аўтар 30 рэзідэнцкіх лістоў-пасланняў, якія ён у перыяд з 6 снежня 1573 г. да канца 1574 г. даслаў панам радным і іншым высокапастаўленым асобам Вялікага княства Літоўскага.

З’яўленне лістоў Ф.Кміты-Чарнабыльскага не было выклікана яго ўнутранай рэфлексіяй ці жаданнем увекавечыць сябе ў аналах гісторыі. Яны з’явіліся ў выніку службовай неабходнасці, як абавязак, які патрэбна было выконваць у межах пэўнага “этыкету” і рэгулярна, нягледзячы на стан душы, здароўя, матэрыяльнага становішча. Ні Леў Сапега, які ў 1609 – 1611 гг. вёў перапіску са сваёй жонкай Альжбэтай Радзівіл, ні “венскі трыумфатар” Ян III

Сабескі, пасылаючы поўныя шчырасці і кахання лісты Марыі Казіміравай (Марысеньцы) з французскага дома Д'аржэ, не былі ў рангу канылярыстаў. Падобна аршанскаму старасту чыніў справаздачу Ян Піятроўскі, які быў рэзідэнтам Андрэя Апалінскага пры Стэфане Баторыю, калі апошні ў 1581 г. асадзіў Пскоў. Рэзідэнтам князя Станіслава Кароля Радзівіла быў і Казімір Сарнецкі, які штотыдзень адсылаў свайму патрону інфармацыю пра жыццё двара Яна III Сабескага. У пэўнай ступені як рэзідэнцкія справаздачы, толькі ў форме гістарычных запісак, мы можам разглядаць апісанне дыпламатычных місій Сігізмунда Герберштэйна і Джэрома Гарсея ў Масковію да цара Івана Васільевіча Грознага. З адной толькі розніцай, што яны прызначаліся для шырокай еўрапейскай аўдыторыі і тэматычна ахоплівалі ўсе сферы тагачаснага рускага грамадства, ад быту і нораваў народа, да знешняй і ўнутранай палітыкі самадзержца. Блізкі да іх і Мікалай Крыштаф Радзівіл са сваёй польскамоўнай “Peregrynacyjej do Ziemi Swiktej” [7], які з пазіцыі рэнэсансавага чалавека апісаў экзатычны свет Егіпта і Палесціны. “Перэгрынацыя...” імпануе перш за ўсё шырокай шкалай назіранняў. Назіральнасць Радзівіла часта бывае даволі дробязнай, аднак яна заўсёды індывідуальная і становіцца выразнай у візуальным і нават пластычным апісанні прадметаў. У гэтым сэнсе Радзівіл даходзіць да дасканаласці, імкненне да дробязяў указвае на характар гэтага чалавека, якога цікавіць “усё і ўся”, і на пісьменніцкі талент. Філон Кміта-Чарнабыльскі не адбываў падарожжа ў Святую Зямлю, але ён у многім падобны да Радзівіла: па самавыражэнні, цікаўнасці і дапытлівасці, па спосабу падачы інфармацыі, якую ён атрымліваў ад сваіх калегаў, па Божым дары да слова нарэшце.

Неаспрэчна, што “Реестрь списань, которые есьми листы через посланьци мои, даючи ведать о князю великом и о новинах, о которых мне шпегі мои з земли его неприятельское московское ведати давали...” Ф.Кміты сёння справядліва вылучаны з чыста эпістальнага жанру і ўключаны ў кантэкст гісторыка-мемуарнай літаратуры. А калі ўлічыць, што лісты ўкладзены ў храналагічным парадку, а інфармацыя збіралася, правяралася, адпаведным чынам афармлялася і толькі пасля гэтага дастаўлялася адрасатам, то іх можна назваць і дзённікавымі справаздачамі. З адзнак эпістальнага жанру ў “Реестре...” засталіся толькі тытулаванне ды ўвядзеныя звароты кшталту “освенционные а ясневельможные, милостивые панове рада Великого княжества Литовского, панове а панове милостивые”, а таксама даты напісання. Зразумела, што не ўсе “Лісты...” Ф.Кміты раўназначныя па аб’ёме пададзенай інфармацыі, па літаратурна-эстэтычнай арганізаванасці, па моцы аўтарскіх эмоцый. Кульмінацыяй менавіта мастацкасці Ф.Кміты сталі лісты да Я.Валовіча ад I.VI.1574 і 5. VII.1574 гг. Яны, як пісаў А.Коршунаў, “...выходзяць за рамкі службовых данясенняў і набываюць характар вострапубліцыстычных артыкулаў, прасякнутых пафасам бязлітаснага выкрыцця закулісных махінацый кіруючай верхушкі Вялікага княства Літоўскага і яе капітуляцыі перад відавочным дыктатам ганаровай і нахабнай польскай феадальнай знаці” [11, 19]. Проста сказаць “артыкулы” – гэта

значыць нічога не сказаць пра жанрава-стыльвую сутнасць допіса-даносу. Жанрава лепшыя допісы Ф.Кміты блізкія да летапіснай рэляцыі (бо аб падзеях, людзях), але яны – і ўласна проза, як нарацыя, як аповед. Гэта можа быць блізкім і да навелы (“... татар, повядают, войска великие, мижи которыми три царевичи, а стоят уже в земле его, в полях пустых, на урочищах в лужках овечих. Ино против них зготовал, дей, войска свои немалые и положил около реки Оки, при которых и гуляй-городов набудовал, дей, немало...” [11, 64], і да эцюда (... не дай Бог ляху быть! Вырежет Литву, а Русь поготову!” Давно резать погане литвина, и тот, де с прыроженя натуры на себя сам необачное... просто як овца: где их больше берёт волк, там оне дальше за ним идут!...” [11, 87], і да аўтарскага маналога – ляманту – разважання (“... а естли каждый о себе мыслить, и я пак, милостивые панове, чы бестыя, абы о жыvote моим промышлять не мел? Будет добро – будет. А не будет – горш сего не будет. А ничего! Межи людей, а не на староне згину...” [11, 62]).

Як бачна, Ф.Кміта ў сваіх “Допісах...” інтуітыўна дайшоў да скарыстання розных жанравых формаў у іх пачатковым варыянце, у іх дзіцячым узросце. Яны розныя, але ў іх многа тыпалагічна блізкага, паралельнага. Найперш – лёгкі спосаб апавядання, словы як бы самі злятаюць з вуснаў старасты, і бачыцца ён нам не старастам хілай і ўбогай крэпасці, а сказальнікам, чыё слова ўзгадавана на мудрасці, дасціпнасці, маральнасці слова народа. І лямант Ф.Кміты ў яго слоўным выражэнні – ад народных лямантаў-плачаў, практыкавацца ў якіх беларусам заўсёды хапала прычын і здатнага матэрыялу. Ф.Кміта быў патрыётам, верна служыў свайму краю, добрасумленна выконваў абавязкі старасты “скгнолого и голодного” прыгранічнага горада і рэзідэнта паноў сенатараў, у тым ліку і Яўстафія Валовіча. Як у “Хроніцы Быхаўца” ў сувязі з аўтарскім патрыятызмам узнікла паэтычнае апісанне пахода князя Альгерда на Маскву, так у Ф.Кміты многія моманты яго перапіскі па той жа прычыне займелі стыль мастацкай гістарычнай прозы, будучы дадзеныя вобразна і эмацыянальна. Патрыятызм аршанскага старасты не быў належна ацэнены, часта нашчадак “літоўскага Ганібала” (так у народзе празывалі яго бацьку Сямёна Кміту) са скрухай і адчаем, нават плачам звяртаўся да сваіх апекуноў з просьбай уважыць яго заслугі, яго худароднае становішча: “Нещасный есьми дворянин, згиб есьми в нендзы, а больш з жалю: люди на кашы переели кашу, а я з голаду здох на сторожы! Помсти, боже государю, грехопадение, хто розумеет! Бо придет час, коли будет надобе Илии Муравленина и Соловья Будимировича придет час, коли служб наших будет потреба!” [11, 84].

Такія абзацы ў “Лістах” Ф.Кміты-Чарнабыльскага – гэта сапраўды вышыня літарацкасі стылю, гэта выява літаратурнага таленту, голасу жывога чалавека. Гэта публіцыстыка з пафасам асуджэння і выяўлення сябе як літаратара, знаўцы нацыянальнага мастацтва, фальклору, іх вытокаў, гістарычных каранёў. Упамінанне Іллі Мурамца і Салаўя-разбойніка – гэта шматзначна, гэта красамоўна, бо сведчыць, што памяць літаратара XVI ст. не пазбаўлена памяці пра легендарнае мінулае краю. Подых гістарызму – ў

фундаменце, у пачатку нацыянальнай прозы. Мы можам успомніць гістарызм “Слова пра паход Ігаравы”, які быў звязаны з успамінам аб часе Траянавым. Ф.Кміта-Чарнабыльскі, відаць, першы ў сваё ліставанне ўплёў легендарную гісторыю, яднаючы яе са сваім часам. Гэта былі першыя прыступкі ў гістарызацыі нацыянальнай прозы. Ф.Кміта-наратар, ён эпістальны, эмацыянальна-экспрэсіўны, публіцыстычны. З гэтага ён паўстае ў поўны рост як асоба, як чалавек неспакойнай душы, філасафічны і маралістычны, мудры мудрасцю народнай этыкі, хрысціянскай ідэалогіі.

Аднак самым, як нам здаецца, літаратурна і эстэтычна арганізаваным у перапісцы Ф.Кміты з’яўляецца ліст “До Остафея Волловича, каштеляна троцкаго”, датаваны 5 жніўня 1574 г. Традыцыйна, “тым же обычаем”, як і да ўсіх паноў сенатараў Вялікага княства Літоўскага, распачаў Ф.Кміта гэтак пасланне. Навін, “годных ведомости”, аднак не мае, а пачаў з разважанняў пра тайныя ўцёкі Генрыха Валуа з польскага каралеўскага трона. Такой падзеі Ф.Кміта не разумее: “Дивные суть судьбы божи! Мы от ворот, а он дирую вон. Не только нам того розумети, але такого государского отъеханя всему свету не вместити! Неслыхана от веку, абы хто слепорожену отворыл очи; так и помазанцу божему тым способом од подданных своих уехати! Ова, вторый ест Нептонов (?). Бы ту в (аша) м(илось), п(ан) м(ой) милостивый, уши свои мел! Який же около того шмер на Москве, який пры границах! Страх божий! О всем все ведают, прекладаючи то живот государский, яко был в руках наших, которая ему была вчастность, який покой, яковая вдячность, што за роскош, што за послушенство, якая соромота через цедулы, за очы и в очы, якая преспечность здоровья его. Яка тепер обелживость, похвали, одповеди! Если бы чого кому не дал, если бы теж, ведле права, кому судил, вытегаючи ременья з нас? И што за выхованье мел, уруганя, посмеху, прикростей самому и слугам его французам, розберанем маетности его, именей, скарбов? Див божий и страх божий! Не вымовить, не выписать того человек не може” [11, 85-86].

Выпісаны абзац ліста больш публіцыстычны, чым скаргі Ф.Кміты на сваю нядолю. Ён выяўляе Ф.Кміту як удзельніка дыскусіі, дыспута. Можна гэты ўдзельнік зашматслоўны, але гэтая дыскусійнасць зноў жа з гістарычнымі, перадусім скарынаўскімі каранямі. Яна, можна сказаць, канфліктная і расшырала эмацыянальны дыяпазон прозы з доляй іроніі, толькі што не вельмі гнеўнай, сярэднявечнай, якая ўжо ў чымсьці перадасветніцкая. Такія эпістальныя пасажы несумненна былі на шляху да прозы ў яе перш за ўсё мемуарным варыянце.

Як чалавек сярэднявечча Ф.Кміта ідэалізуе маскоўскага самадзержца Івана Грознага. Яшчэ ў лісце ад 13 сакавіка 1574 года ён з павагай расказваў пра яго мудрасць, з якою той прымаў Даўлет Гірэя, пасла крымскага хана. Цар, пераапануўшыся ў сялянскае адзенне, сеў “на местцу своем государском”, перад сабою паставіў слуг з сякерамі, а сына, у такім жа адзенні, пасадзіў побач з сабою. Калі з’явіўся Даўлет Гірэй і сказаў Грознаму, што чакае хан вяртання Казані і Астрахані і каб з кожнага свайго чалавека цар даў хану па

грыўне, то стане тады з Крымам мір на вякі, а калі такога не зробіць, то будуць у рускай дзяржаве летам госці, і ў напамінак пасол падаў Грознаму “голый нож”, знак вайны. На што самадзержца адказаў: “Цар, де господар твой, просит мене о дань, ино, де, нечего дати – он мене всего сам ограбил, а то ты, посол его, видиш, в чом я тепер сежу и ничего не маю, а што маю, то посылаю”.

Знявши, де, тот з себе бараний шлык, а з сына такой же другой, и тому послу дал.

“А што, де, мне упоминается о царства мои, тому, де, быти не мощно. А обещкается, де, ко мне на лето бысть гостем, я, де, его жду и браги, де, дополна навару. А послал мне через тебе, посла своего, нож, а я ему посылаю топор” [11, 55]. Падаючы рускага цара хітрым, заступнікам сваіх царстваў (не тое што Генрых Валуа) і сваіх падданных Ф.Кміта вырашаў дзве задачы: па-першае, ён выконваў абавязкі рэзідэнта-інфарматара; па-другое, гэтай інфармацыяй імкнуўся зрабіць Яўстафія Валовіча прыхільнікам тых, хто хацеў бачыць Івана Грознага на каралеўскім троне Рэчы Паспалітай. І па-трэцяе, Ф.Кміта не быў у Братошыне, не чуў ні слоў Даўлет Гірэя, ні самога цара, а запісаў іх ад слугі віленскага мешчаніна Лукаша Мамоніча Аляксея. Запісаў ёмка, выразна, быццам усё жыццё займаўся літаратурнай творчасцю, а не дачаснай службовай перапіскай. Такім чынам Ф.Кміта-Чарнабыльскі выяўляе сабе валадаром жывапіснага слова ў перадачы простае мовы няўласна-простае, а ў вуснах рускага цара спростанародненае (гэтае “де”, “да”). Зноў жа ўсё гэта знак набрыняцця прозы, каранаванне яе ў эпістальнай форме карцінным пачаткам, іграю сімвалаў і іранічнасцю.

У гэтай сувязі ізноў успомнім летапіснае апавяданне пра паход князя Альгерда на Маскву з “Хронікі Быхаўца”, асабліва яго зачын. Ф.Кміта і невядомы летапісец практычна ідэнтычныя ў перадачы слоўных дэталей перамоваў, у скарыстанні дыялога і сімвалічных знакаў вайны і міру. Тут аршанскі стараста ўжо не толькі інфарматар, а сапраўды выдатны апавядальнік, фантазёр, мастак.

Наколькі выразны ў стылі Ф.Кміты літарацкі пачатак, настолькі выразна яго эпістальская манера ў блізкасці да фальклору. Фальклор як бы падпірае эпістальны талент Ф.Кміты-Чарнабыльскага. Ён надта і надта каларызуе яго пісьмо, прыказкі нібы зрываюцца з вуснаў самаахвоць (“И каши не хочу, и по воду не пойду”, “ожогшыся на молоце, велено на воду дуть”; “коли топили – топор давали, а выплывши – ни топорища”; “солгавши спаслися” і іншыя). Пісьмо пісанае, яно ў Ф.Кміты як жывое маўленне. Нібы з жывых вуснаў яно злятае, размоўнае, народнае, робячы выявы таксама народнымі.

Многа ў лістах і параўнанняў (“Ово просто есмо як рыба в омуте: слепи, неведоми!”), афарызмаў (“Постави, господи, законодавца над ними, да розумеют языци, яко человекий суть”, “бог и слепому очи отворит”, “заповедь господня издалече просвещает очи”) і г.д. Увязаныя ў структуру кмітаўскай інфармацыі, яны разрываюць межы звычайнага ліста-справаздачы пра падзеі ў Рэчы Паспалітай і Маскоўскім царстве, робяць яго сапраўдным

белетрыстычным апавяданнем, праўда, больш статычным, апісальным, чым дынамічным. Дынамізм аповеду ў Ф.Кміты рэдкі. У яго, можна казаць, няма герояў (акрамя самога), таму ён не піша пра іх учынкi, думкі, не абмалёўвае характары, не разважае над прыналежнасцю чалавека да сіл добра і зла, як яго сучаснік Ф.Еўлашоўскі, які падзяліў персанажаў сваіх “Успамінаў” на аб’екты дыяметральна супрацьлеглыя, як кніжнікі XI – XIII стст., што карысталіся універсальным рэлігійна-сімвалічным прынцыпам адлюстравання падзей і чалавека Ф.Кміта-Чарнабыльскі не быў кніжнікам, прафесійным пісьменнікам. Ён быў жаўнерам, галоўным “інструментам” якога была шабля, а не пяро. Але “Реестр списань, которые есьми листы...”, нягледзячы на яго рацыяналізм і прагматызм, бачыцца нам важнейшай пазіцыяй у станаўленні нарацыі ў старабеларускай прозе ў яе мемуарным варыянце.

М.Чачулін, адзін з першых рускіх гісторыкаў літаратуры, вызначаючы значэнне і месца мемуарных твораў у шэрагу гістарычных крыніц, амаль што знамянальна выказаў думку аб тым, што калі цяперашніх мемуарыстаў, якія цвёрда помняць, што рана альбо позна іх запіскі будуць надрукаваны, можна западозрыць у нейкім недахопе шчырасці, у імкненні пакарасавацца, выставіць сябе лепшым, чым быў у сапраўднасці, то нічога гэтага нельга дапускаць у старых рускіх мемуарыстаў... Большасці з іх напэўна: ў галаву не прыходзіла, што іх творы потым стануць вядомы тысячам чужых людзей. Яны, несумненна, пісалі, як думалі. Проста разварушаная разумовая дзейнасць, бачанне масы навацый, якія ўвайшлі ў іх жыццё, падштурхоўвалі іх на параўнанне новага і старога, пры параўнанні ж з’яўлялася жаданне запісваць. Сказанае цалкам можна стасаваць да С.Маскевіча, Я.У.Пачобута-Адлянцага, нават да Ф.Еўлашоўскага, але ні ў якім разе не да Ф.Кміты-Чарнабыльскага. Ён не параўноўваў новае са старым, традыцыйна, па абавязку службы запісваў неабходную інфармацыю на паперу. Іншая справа, як запісваў і што ўплывала на манеру запісвання. Разгорнутае апавяданне чытаем мы звычайна ў Ф.Кміты тады, калі ён піша ў стане афекту, выкліканага або несправядлівымі адносінамі да яго асобы з боку паноў сенатараў, або стрэсавымі сітуацыямі. Па гэтай прычыне нагадаем яшчэ адзін ліст, які быў напісаны ім да троцкай кашталяншы Феадоры з Сапегаў Валовічавай. Гэта адзіны ліст з “Реестра...”, які быў адрасаваны жанчыне, не каханай ці жонцы, а магнатшы, пані і заступніцы.

“Милостивая государине, челом же бью и, поклекнувши сердцем и коленми, унижоне прошу! Утоли свою панскую таковую жалость, а не нарушай здоровья своего панского для негодного и нендзного мене, слуги своего.

Не чыню такового о том писаня моего к самой особе в(ашей) м(илости), государини моее, але только шырокую оную реч, якобы вкротце взялышы, до е(го), м(илости) п(ана) троцкого нешто давам ведать. Хотя было и первой дано знать, але муселосе то за трудностями е(го) м(илости) панскими у е(го) м(илости) препомнеть. Што обачыть будеш рачыла там таковое жродло, с чего тот здрой вышел, а на мне, слuze малом в(ашей) п(анской) м(илости), в таких

послушенствах будучы повинному, не будзе рачылі далеко віны класть прыкладом нашага збавіцеля: “Хто во мале верен, і во мнозе верен..” [11, 74].

Нават у прыватным лісце, дзе здавалася б, ідзе простая інфармацыя, просьба і нізкапаклонства (“...Мілоствівая гасударыня, челом же бью і, поклекнулшы серцем і коленамі, унижоне прошу!”), Ф.Кміта-Чарнабыльскі не можа не праявіцца як літаратар. У чым ён праяўляецца? У метафарычнасці (“жродло, с чэго тот здрой вышол”), эпітэтах (“слузе малом”), сутыкненні літоты з гіпербалічным узвышэннем (“а на мне, слузе малом в(ашей) п(анской) м(илости), в такіх послушенствах будучы повинному, не будзе рачылі далеко віны класть прыкладом нашага збавіцеля...), ва ўпляценні ў тэкст біблейных элементаў (афарызмы – “а если у скрытых речах не будет хто верен, а у открытых тому хто веру имеет?”), у спробах самому быць афарыстычным (“лепей же што есьми жыв, ніжлі б вжо по могиле і трава поросла”, “...если б-гого боже, не дай! – за нещастем яким, с панов спадши, а на мне обурыло, мусел бы і иных чьих скуру ремень при том быть” [11, 78].

Такім чынам, і ў малой форме ліста Ф.Кміта-Чарнабыльскі застаецца. як ужо адзначалася вышэй, літаратарам, прычым, яго творчы варштат багацее, ён дае прыклады выкарыстання прыёмаў, якіх у іншых лістах няма (тых жа афарыстычнасці і гіпербалізацыі) або ёсць у адзіным варыянце. Гэта – праява літарацкай школы – прыклад, як адбывалася нарошчванне апавядальніцкага ўмельства.

У “Лісце да Тэадоры Валовічавай” панегірызм і кмітаўскае нізкапаклонства, яго лямант вынікаюць з канкрэтнай сітуацыі, а менавіта з апалогіі. Аршанскі стараста апраўдваўся ад абвінавачанняў, якія былі яму прад’яўлены ў 1573 годзе на Рудніцкім з’ездзе кіраўніком польскай пасольскай місіі да Івана Грознага Міхалам Гарабурдам і інш. Апалогія, як ужо адзначалася, часта сустракаецца ў творах аўтабіяграфічнага характару. У пэўнай ступені такімі з’яўляюцца “Мемуары” польскамоўных аўтараў С.Маскевіча, Я.Цадроўскага, Я.У.Пачобута-Адлянцкага, беларускамоўнага, але з моцным польскім ухілам Ф.Еўлашоўскага і інш. Перапіска Ф.Кміты з панамі сенатарамі Вялікага княства Літоўскага не з’яўляецца аўтабіяграфіяй ці мемуарамі ў іх сучасныя разуменні. Можна казаць толькі пра пэўны і не такі працяглы адрэзак жыцця гэтага чалавека, які па неабходнасці, можа нават па прымусу быць запісаны на паперы і займеў выгляд мемуарападобнай канструкцыі. Тут навідавоку кмітаўскае “я”, адсутнічае рэдагаванне, якое залежыць ад дыстанцыі між фактам і момантам яго фіксацыі. Апавядае Ф.Кміта няроўна, калі сутнасць апавядальніцтва разумець толькі ў эмацыянальна-вобразным або паэтычным праяўленні. Ф.Кміта – дакументаліст, асабліва ж якасць дакументальнай літаратуры – яе ўстаноўка на аўтэнтычную дакладнасць, адчуванне якой у адрасата не павінна страчвацца і якая, урэшце, на паперы можа не заўсёды адпавядаць рэальнаму факту. Фактычныя адхіленні ёсць і ў Ф.Кміты, але яны не адмяняюць устаноўкі на аўтэнтычнасць як першы прынцып кожнага з яго 30 лістоў. З

аўтэнтычнасці вынікаюць пазнавальныя, маральныя, эмацыянальныя магчымасці, блізкія да мастацкай літаратуры.

Такім чынам, выпадак, бег падзей, гістарычная “акцыя”, факт – цэнтральныя прадметы зацікаўленасці Ф.Кміты. Справаздачна-храніцёрскі падыход (а мы бачылі, што Кміта яго прыняў) меў свае наступствы ў яго рэагаванні на любую змену сітуацыі: ад дзяржаўнай ступені да дробных выпадкаў прыватнага жыцця. Гэтыя прычыны мелі сваё эпічнае значэнне праз самапастаўленне націску на змястоўны запіс, на злучэнне падзей, на іх упарадкаванне. Інакш, Ф.Кміта асвойваў розныя спосабы апавядання, выпрацоўваў яго стылістычныя строі, і ў гэтым сэнсе чым большы яго індывідуальны ўклад у акругленне разнароднага матэрыялу, тым больш упэўнена мы можам гаварыць пра частковае фармаванне і заклад у “Рэестры...” фэбульных сюжэтаў, карціннасці і вобразнасці.

5. Ф. Еўлашоўскі і яго “Успаміны”

Гісторыка-мемуарная літаратура Беларусі другой паловы XVI – XVII стст., прадстаўленая даволі значнай колькасцю дзярыушаў, мемуараў, успамінаў, – арыгінальная, самабытная з’ява ў нашай культуры, роля якой мала ацэнена. Літаратуразнаўцы, гісторыкі літаратуры амаль не заўважылі яе тэрыторыю, на якой зацікавілі б іх гісторыя мастацкіх форм, праблемы тэхнікі пісьма, стыль, тып нарацыі, аўтар-герой-наратар і інш. Часцей яны звярталі ўвагу на біяграфіі мемуарыстаў і на час, у які тыя жылі. Толькі А.Коршунаў [11, 10] і А.Мальдзіс [9] пісалі пра каштоўнасць мемуараў як матэрыялаў уласна літаратуразнаўчых, але ў сваіх працах вышэйназваных праблем яны не ставілі і тым самым сцвердзілі толькі іх гістарычную каштоўнасць.

Несумненна, што культурнае і літаратурнае значэнне мемуарных твораў другой паловы XVI – XVII стст. было меншым у параўнанні з літаратурай, якую стварылі прафесійныя аўтары, але творы гэтыя выконвалі нязвычайную інфармацыйна-дыдактычную функцыю ў агульнай пісьмовай прадукцыі таго часу, маючы свой уласны, непаўторны воблік і перадусім уласнага героя.

Гісторыка-мемуарныя творы другой паловы XVI – XVII стст. былі напісаны беларускай шляхтай, сялянскіх мемуараў з гэтага перыяду мы не

маем. Шляхецкае саслоўе тады знаходзілася ў цэнтры грамадскага жыцця Рэчы Паспалітай, удзельнічала ў шматлікіх ваенных паходах, рокашах. вызначала дзяржаўную і павятовую палітыку. Адсюль і цэнтральны герой мемуараў (дзярыушаў, успамінаў) – шляхціцы самага рознага стану і заслугаў: сярэднезаможныя (Ф.Еўлашоўскі, Я.Цадроўскі, Г.Пелгжымоўскі); жаўнеры (С. і Б.Маскевічы, А.Каменскі-Длужык, Я.У.Пачобут-Адлянціцкі); дыпламаты і ваяводы (П.К.Абуховіч, Я.А.Храпавіцкі); магнаты (А.С.Радзівіл, М.К.Радзівіл-Сіротка). Розных па нараджэнні, па статусе, выхаванні, тэмпераменце гэтых людзей аб'ядноўвала шляхецкая патрыятычная ідэя роду, служба Рэчы Паспалітай, а таксама імкненне да пісьмовага ўвекавечання сябе, часу, падзеяў. А тое, што і як запісвалася мемуарыстамі XVI – XVII стст., вынікала ізноў жа са статусу, адукацыі, роду заняткаў, акружэння, удзелу ў палітычных справах, якія ў адных, як у Ф.Еўлашоўскага, вымяраліся ўзроўнем павета, а ў іншых, як у Я.А.Храпавіцкага, – маштабам цэлай дзяржавы. Ніхто з названых мемуарыстаў не мог запісаць усё, што адбылося з ім на працягу жыцця. Кожны з іх меў права выбару матэрыялу, яго селекцыі, і кожны скарыстаў гэтае права па-свойму.

Першы беларускі мемуарыст Ф.М.Еўлашоўскі (1546 – 1617/1619 ?) нарадзіўся ў Ляхавічах і пражыў не кароткае, па мерках простага чалавека, жыццё. За гэты час быў ён на службе ў войску Вялікага княства Літоўскага, аказваў розныя паслугі польскім каралям Жыгімонту II Аўгусту, Стэфану Баторыю, Жыгімонту III Вазу, беларускім магнатам М.К.Радзівілу-Сіротку і Я.Г.Хадкевічу. За добранадзейнасць, сумленнасць і руплівасць у працы ў 1577 г. атрымаў ён ад стырнавых Рэчы Паспалітай пасаду пінскага і сервечскага мастаўнічага, а ў 1592 г. – навагрудскага падсудка. Радзівілы і Хадкевічы падтрымлівалі яго матэрыяльна і духоўна. Багаты жыццёвы вопыт, бачаныя на свае вочы ваенныя і палітычныя падзеі краю, людзі, што сустрэліся Ф.Еўлашоўскаму на яго жыццёвай дарозе, сямейныя і дамашнія справы, інакш, “*Otia publica*” і “*Otia domestica*” мемуарыста ляглі ў аснову яго “Успамінаў”, канструяваць якія пачаў ён у 1603 годзе. Не па свежых слядах падзей, а рэтраспектыўна, з вышыні пражытых гадоў, будучы сталым і мудрым чалавекам.

“Успаміны” Ф.Еўлашоўскага – гэта лапідарна-лаканічна акрэслены індывідуальны лёс прадстаўніка сярэднезаможнай шляхты Беларусі другой палавіны XVI-пач.XVII стст., які самім ходам абставін быў уключаны ў падзеі аб'ектыўнай рэальнасці. Але галоўнае, што вызначыла фабулу яго працы, было “*De vita sua*” (лац. – маё жыццё), імкненне гэтага чалавека да суб'ектыўнасці, сцверджання свайго ўласнага “я”.

“...Я, Фёдор Евлашовский, уродилэмсе от вышэйпомененых родичов моих в Ляховичах в року от нароженя сына божого тисеча пятьсот сорок шостого, месяца февраля сегого дня, в неделю ночи пришлое около полночи. И дано ми име ведлуг свята руского, которое было на он час в понеделок месяца февраля осмого дня...” [12, 32]. “...Дзякую я тебе, боже мой, ойче пана

нашого Езуса Христуса, же межі іншымі дары твоімі далэсь ми на то был, же се од заздрыці устрець могл так, же нікгды сэрсэм моім не пановала і непотрэбнаго, яком знаў по іншых, жалю, хоробе якейсь падобнаго не чініла” [12, 64] і г.д. Пастаянная прысутнасць гэтага аўтарскага “я” не дае нам права ставіць Ф.Еўлашоўскага ў адзін шэраг з летапісцамі, хаця менавіта ў іх ён пазычыў асноўную форму падачы матэрыялу – пагадовы запіс. Будучы чалавекам адукаваным, мемуарыст, несумненна, ведаў пра існаванне летапісаў, магчыма, нават іх чытаў. Можна таксама дапусціць, што на форму пагадовых запісаў важнейшых падзей як свайго лёсу, так і жыцця краю магла паўплываць традыцыя запісных кніжак тыпу шляхецкіх “silva regum” (лац. – лес рэчаў). Такую кніжку Ф.Еўлашоўскі мог весці, яна, магчыма, на схіле гадоў і дапамагала ўзнавіць факты мінулага, што паблеклі ў памяці або сцёрліся з яе зусім. Пачатак “Успамінаў” Ф.Еўлашоўскага згублены, на гэта ўказваюць словы “от вышэйпомененых родичов”). Сёння мы маем справу з няцэлым рукапісам, і самы істотны ў ім прабел адносіцца да 1596 – 1602 гадоў. А калі лічыць, што мемуарыст памёр не ў 1604, а ў 1617 ці нават 1619 г., то, напэўна, і пасля 2 снежня 1604 г. (гэтай датай “Успаміны” заканчваецца) ён мог весці запіскі, якія таксама не захаваліся. Тым не менш пачатак сённяшняга тэксту “Успамінаў” бачыцца нам звычайнай біяграфічнай даведкай пра час, месца нараджэння, першыя крокі і пачатковую навуку Ф.Еўлашоўскага. Дзіцячыя і юнацкія гады жыцця мемуарыста ўмясціліся ў яго ў чатырох абзацах і былі, несумненна, спісаны са слоў бацькоў або з дакументаў, якія захоўваліся ў дамашніх архівах. Падобныя біяграмы вычитваем мы і ў другіх мемуарыстаў, а Я.У.Пачобут-Адлянцікі называе нават хросных бацькоў, ксяндза і касцёл, дзе яго пахрысцілі. Асэнсаванае ўспрыманне жыцця, падзей і людзей у большасці будучых мемуарыстаў вяло пачатак прыкладна з 18 гадоў, - у Ф.Еўлашоўскага з 1564 г., з часу яго паступлення на ваенную службу і ўдзелу ў пераможнай для Рэчы Паспалітай бітве з маскоўцамі на рацэ Ула. У сувязі з гэтым, як бы апраўдваючыся, мемуарыст напісаў, што “...потом аж до уприкреня были ми частые язды на тые войны, а яко юж teraz упатруе, мало потребные, бовем же и Речи Посполитой не веле тэ войны приносили. А мне паметнэ zostали для утерпеня велких пригод, трудности, шкод и невыповеданых невчасов” [12, 32].

Мы не ведаем, колькі часу правёў мемуарыст на ваеннай службе, у якіх бітвах і авантурах браў яшчэ ўдзел. Ясна іншае. Ф.Еўлашоўскі, які лічыў сябе патрыётам Вялікага княства Літоўскага, не захачеў ваяваць за Айчыну, не ўбачыў сэнсу ў кровапраліцці. І ў далейшым сваім жыцці ён ніколі не лічыў ваенную службу той справай, якая магла б забяспечыць чалавеку матэрыяльны дастатак. Але праўдападобна, што менавіта ўдзел у Лівонскай вайне быў тым кульмінацыйным момантам, з якога пачалося фармаванне характару Ф.Еўлашоўскага, а заадно і асобы героя яго “Успамінаў”.

Я.Карскі ў свой час далучыў Ф.Еўлашоўскага да той шляхты, якая цікавілася мясцовай рускай пісьменнасцю, рабіла пераклады, распаўсюджвала іх, пісала самастойныя творы, займала розныя дзяржаўныя пасады на выбарах,

была гатова выконваць даручэнні знатных паноў, апякунства якіх для дробнага дваранства было вышэй за дзяржаўную службу. Ф.Еўлашоўскі не пакінуў нам нічога, акрамя сваіх “Успамінаў”, прычым спісаў іх у познія свае гады, кіруючыся шляхецкай традыцыяй культывацыі свайго роду, шляхецкім патрыятызмам і імкненнем застацца ў памяці нашчадкаў, каб такім чынам прадоўжыць сваё рэнамэ ўжо не фізічна, а духоўна. Яго “Успаміны” – гэта найперш папулярызацыя асноўных ідэалагічных канонаў сярэднезаможнай шляхты, папулярызацыя самога сябе. Падмацоўвае гэтае наша меркаванне распаўсюджанасць шляхецкіх мемуараў у Рэчы Паспалітай у XVII ст., якія пісаліся ў шырокіх маштабах і выконвалі інфармацыйна-дыдактычную функцыю, становіліся панегірыкам сабе, своеасаблівым завяшчаннем. Ф.Еўлашоўскі ўсё жыццё служыў Мікалаю Крыштафу Радзівілу-Сіротку, які, як вядома, пакінуў пасля сябе апісанне свайго падарожжа ў Егіпет і Палесціну, якое ён здзейсніў на працягу 1582 – 1584 гг. Магчыма, яго “Перэгрынацыя, або паломніцтва ў Святую Зямлю” стала для мемуарыста той знешняй рэфлексіяй, тым штуршком, каб напісаць свае ўспаміны, а імкненне людзей ніжэйшага стану хоць у нечым быць падобнымі на сваіх гаспадароў, аб’ектыўнае і зразумелае, як і “рада”, якую Ф.Еўлашоўскі пакінуў на старонках “Успамінаў” сваім дзецям, каб яны “при мне и по мне его княжеской милости, и дятком домови его княжеской милости прикладѣм моим служить не вымовили и приняли” [12, 37].

М.К.Радзівіла ў сённяшнім літаратуразнаўстве (асабліва польскім) прынята называць чалавекам Адраджэння, бо экзатычны свет Егіпта і Палесціны апісаў ён з пазіцыі еўрапейскага Рэнэсанса, з ярка выяўленым індывідуальным пачаткам, вольна ад забабонаў, якія зацямялі вочы яго набожным папярэднікам. Ф.Еўлашоўскага чалавекам Адраджэння яшчэ назваць нельга. Ён – кансерватар, прыхільнік старога шляхецкага ўкладу, набожны, а яго гуманізм не распаўсюджваўся далей, чым на дамашніх, прыцеляў-суседзяў і гаспадароў-магнатаў. У цэнтры яго філасофіі – Бог, ён для Ф.Еўлашоўскага, як для “робачка малога”, усё: заступніцтва і крыўда, помста і ласка, здароўе і немач. Урэшце, набожнасць мемуарыста не выліваецца ў штотхвіліннае галашэнне, воханне і малітву. Не вельмі ўражваюць на старонках “Успамінаў” і хвалебныя панегірыкі іх аўтара ў адрас Бога: ён у душы гэтага чалавека, з ім ён ніколі не вадзіўся, а толькі аддаваў тое належнае, да чаго ў духу хрысціянскай маралі прывучылі яго ў сям’і і касцёле. “Усё ў волі Божай”, - так думаў мемуарыст і адсюль, як пісаў А.Коршунаў “...усёдаравальнасць Еўлашоўскага да яго нядобразычліўцаў, якія псавалі яму настрой і прыносілі яму нямала непрыемнасцей” [12, 15].

Па веравызнанні мемуарыст быў каталіком-евангелікам, аднак да людзей іншай веры адносіўся талерантна, як у тыя часы і многія насельнікі Вялікага княства Літоўскага. Паказальным у гэтым сэнсе з’яўляецца запіс Ф.Еўлашоўскага, датаваны 1566 годам. “Помне бовем и недавно прешлых часов, кгда дисейший папез Клименс еще кардиналѣм был у кроля его милости Стефана в Вилни, седалѣм у столу князя Балтроеа Недвицкого,

каноника виленского, з преднейшыми слукгами влохами его. Тые же се, кгда довели, жем евангелик, дивовалисе барзо, яко ме смял князь каноник на обяд свой взывать. А кеды им он преложил, жем в нас з того жадна ненависть не быва и милуемысе яко з добрыми приятелы, хвалили то влоши, мовечи, же ту бог живе, а кганили свое домове права, а радней неснаски” [12, 33]. Аднак пытанні рэлігіі не надта цікавілі Ф.Еўлашоўскага, хоць і жыў ён у час, калі былі заключаны Люблінская (1569) і Брэсцкая царкоўная унія (1596), апошняя мела самае непасрэднае дачыненне да яго веравызнання. Індывідуальнасць да канфесійных спраў у рэальным жыцці перайшла і на старонкі “Успамінаў”. Факт Люблінскай уніі мемуарыст зафіксаваў як нешта будзённае і звыклае, а пра Брэсцкую не абмовіўся ніводным словам (калі не думаць, што запісы з 1596 па 1603 гг. былі страчаны). Ф.Еўлашоўскі быў пратэстантам, для яго характэрны рацыянальны, нават прагматычны погляд на рэчаіснасць. Сваю ролю ў гэтым сыгралі працэсы секулярызацыі ў тагачасным Вялікім княстве Літоўскім, якія пачалі паступова вызваляць чалавека ад абсалютнай залежнасці ад царквы і рэлігіі. Свецкае жыццё, якое вёў мемуарыст, вызначыла, нарэшце, і свецкі характар яго запісаў. Толькі так тлумачыцца нежаданне мемуарыста ўдзельнічаць у справах, якімі, на яго думку, павінны займацца асобы высокага духоўнага стану. Разам з тым Ф.Еўлашоўскі быў чалавекам забабоным, ці не язычнікам, калі верыў у існаванне лятаўцаў, баяўся грому і разумеў яго як пакаранне міфалагічнага Бога Перуна. Асабліва ўмацаваўся ў гэтым сваім разуменні ён пасля выпадку са Стэфанам Вадашынскім, якому “еще млодзему в Кракове от якогось преежчого кгвездара практыковано, же мял меть смерть от грому в року живота его шестедесентыым...” [12, 40] і які сапраўды быў забіты громам, калі ў час навальніцы схаваўся пад хвойй. Вера ў наканаванасць лёсу, у праяўленне Боскай волі вычытваецца ў Ф.Еўлашоўскага пастаянна, і яна вельмі цесна звязана ў яго з паняццямі “добра” і “зла”, “справядлівасці” і “несправядлівасці”. “Зло” і “несправядлівасць” суадносіць мемуарыст толькі з іншымі асобамі, сам паўстае перад намі вялебным чалавекам, які ў сваім жыцці кіраваўся супрацьлеглымі паняццямі. Ідэалізацыя самога сябе ў Ф.Еўлашоўскага мае пад сабой рэальную аснову. Ён не мог пісаць пра сябе дрэнна, не мог пакінуць у спадчыну сваім дзецям прыклады амаральнасці, здрады, гультайства, нецнатлівых адносін да жанчын, хаця ў яго жыцці гэта магло і быць. Пісаў толькі пра ўчынкі і справы, якія павінны былі працаваць на аўтарытэт, стаць прыкладам, узорам для будучых пакаленняў. Тым болей, што ўкладаў Ф.Еўлашоўскі “Успаміны” рэтраспектыўна, маючы дуалістычны погляд на падзеі мінулага. Якраз з гэтага вынікае характэрная для мемуарнага жанру супярэчнасць, сутыкненне двух момантаў аўтарскай суб’ектыўнасці: таго, што ён бачыў, ведаў і перажыў у час здзяйснення падзеі і таго, што стала вынікам грамадскага меркавання, масавай свядомасці, таксама ім засвоенай.

Любыя мемуары па сваёй прыродзе выбарныя: мемуарысты маглі пісаць пра падзеі і людзей аб’ектыўна, а маглі заняцца і суб’ектыўным самарэдагаваннем. У выбарнасці рашаючую ролю мела памяць, у памяці ж

найперш заставаліся падзеі драматычнага і трагедыйнага характару, а таксама выключныя асобы, якія ў найвышэйшай ступені паўплывалі на жыццё мемуарыстаў, іх дом і сем'і. Малаважнае, паводле ацэнкі мемуарыстаў, для будучыні або вядомае з іншых крыніцаў (“опускаю тоя, ведаючы, дастаточне то од инших выписано” [12, 38] часта не знаходзіла месца ў іх споведзях. Селекцыя матэрыялу ва “Успамінах” Ф.Еўлашоўскага навідавоку. Ён не пісаў пра бытавыя дробязі, стан надвор'я, цэны на збожжа, а строга, кананічна падаваў інфармацыю пра грамадска-палітычныя падзеі ў Вялікім княстве Літоўскім другой паловы XVI-пач.XVII стст. праз прызму свайго светабачання, аб'ядноўваючы іх сваёй прысутнасцю, абсервацыяй і розумам, дапаўняючы дамашнімі справамі, ствараючы ў цэлым свой аптрапацэнтрычны светавобраз, у якім сам выступаў галоўным героем. Разам з гэтым са старонак “Успамінаў” паўстае даволі шматлікая галерэя імёнаў і прозвішчаў сучаснікаў Ф.Еўлашоўскага. З аднымі ён быў добра знаёмы, другія – гэта яго родныя, сваякі і суседзі, трэцім – службыў, з іншымі яго звёў лёс у час службы Радзівілам, Хадкевічам і Рэчы Паспалітай. Не заўсёды мемуарыст дае ім сваё персанальнае права голасу, часцей толькі называе, характарызуе адмоўна ці станоўча, жадае добра ці, наадварот, пакарання за несправядлівыя да яго адносіны. Меркаванне волі часта яго падводзіла, бо многае залежала менавіта ад людзей і абставін. Людскую ўдзячнасць, як і няўдзячнасць, зведаў ён за жыццё не адзін раз. Быў удзячны тым, ад каго меў ласку і хто дапамагаў яму матэрыяльна, учынкі нядобразычліўцаў аддаваў на Божы суд, бо абсалютна верыў, што паступкі чалавека – гэта праяўленне волі Усявышняга, уставы якога нельга змяніць. Нязменнай субстанцыяй для Ф.Еўлашоўскага заставалася і іерхаічная лесвіца – ад караля да шляхціца, ад купца да смерда. Ён ганарыўся знаёмствам з урадавымі коламі, часта быў у каралеўскіх “потребах”, якія не заўсёды суадносіліся з яго мараллю і выхаваннем. У 1570 г. мемуарыст міжволі стаў удзельнікам любоўных спраў Жыгімонта II Аўгуста, якому пасля смерці каханай Барбары Радзівіл падданыя дастаўлялі наложніц. Пэўны час займаўся гэтым і Ф.Еўлашоўскі, хоць “ми, - як прызнаваўся сам, - та послукга мерзила” [10, 36]. Блізкія адносіны былі ў мемуарыста і са Стэфанам Баторыем, які ў “барацьбе з магнацкай апазіцыяй абапіраўся на каталіцкую царкву і езуітаў”, на сярэднезаможную шляхту, якой імкнуўся даваць прывілеі на землі і маёнткі. У ліку гэтай шляхты быў і Ф.Еўлашоўскі, яму кароль даў пасаду пінскага і сервечскага мастаўнічага. Аб'ектыўны ход падзей, смерць Жыгімонта II Аўгуста не дазволілі мемуарысту атрымаць заслужаных узнагарод. Даравальныя прывілеі на маёнткі (праўда, невядома якія) існавалі, але засталіся непадпісанымі каралём, што абярнулася для Ф.Еўлашоўскага вялікімі стратамі. Урэшце, каранаваныя асобы на старонках “Успамінаў” прысутнічаюць апасродкавана, ажываюць толькі праз голас аўтара. Іх партрэты, як, напрыклад, у “Дыярыушы” П.К.Абуховіча, псіхалогія, філасофскія рэфлексіі не вычытваюцца, што ўказвае на большую ступень гістарыяграфічнасці, чым літаратурнасці. Статычнасць, апасродкаванасць, безындывідуальнасць характэрна большасці асоб, што намінуюцца

Ф.Еўлашоўскім. Характар, лёс чалавека ў канкрэтным адрэзку часу мемуарыст фіксаваў рэдка, але калі рабіў гэта, то з вялікім уменнем. Паказальны ў гэтым сэнсе сюжэт, у якім аўтар “Успамінаў” расказаў пра забойства Уладзіміра Забалоцкага. “Року 1580, месяца кветня 23, в суботу, на праяждцэ кроля яго милости Стэфана у Вилни, змовившисе его (міласць – А.К.) пан Криштоф Радивил, пан троцкий, гэтман великий с паном Володимером Заболоцким, москвитинном. (Якобы Влодымир не хтял му чапки знять). Пришли потом до слов злых з обудву строн, здрады и отмиткэ. Кеды е(го) (міласць – А.К.) мовил пан троцкий на Влодымира, тэды Влодымир мовил: “самэсь такий”. За чим, образившисе, пан троцкий ехал до пана воеводы виленского, отца своего. Кторый, выслухавши скарки о тэн припадэк, так му рекл: “Не помстишь ли му се тэко, тэды и я о тебе так розуметь буду, яко то он назвал”. “...А рано, в неделю 24 кветня, ведзонц пан троцкий о всем, же се Влодымир готовал до цэркви светое Пречистое, заехал с улицы и брони завелейскей ку костелови с(вентэко) Духа, где велкость людей пеших в кляшторе была. А ездни – в улицы. И, препустивши Влодымира за фортку, едни з строны, а другие з велких врот и с тэй улички указалисе, пред которыми шол пехотою Кгорецкий.

Маючи свой гнев на Влодымира, тот, споткавшисе, рутил Влодымирови камнем до перси. А Влодымир добыл шаблицы, ктору носил с правэй рэнки, и левон се рэнкон бронил потэжне.

Москва, его слуги поутекали, окром Путилом, званого москвитина. Тот се самотреть з литвинами двема зостановил, але от велкости люди поранени за разэм были. А Влодымир, ку одной строне под муры складаючисе, уступовал. Там же его тот Кгорецкий кордом под правон персть препхнул, же юж без мовы вэ двух годинах умарл” [12, 46-47]. Для гістарыяграфічнай, летапіснай канструкцыі “Успамінаў” такая выразнасць, пластычнасць, нават псіхалагічны каментарый – рэдкасць. Гэтым дасягнута адлюстраванне рэальнасці амаль рэалістычна. Дыялогі тут (“кеды его (міласць – А.К.) мовил пан троцкий на Влодымира, тэды Влодымир мовил: “самэсь такий”) жывыя, драматычныя, апісанне падзей-разгорнутае, дакладнае, дэталі падрабязныя, уражваюць (“рутил... камнем до перси”, “добыл шаблицы... с правэй рэнки”, “левон... бронил потэжне...”).

Здзіўляе і захапляе паўната апісання карціны самасуду Радзівіла-Перуна над Уладзімірам Забалоцкім. Расказвае Ф.Еўлашоўскі, з чаго тое сталася, як паводзілі сябе абодва героі, хто даў дабро на забойства чалавека і як гэтае забойства адбылося. Сваю пазіцыю (на чым ён баку, як прымаў падобныя рэчы як бацька, які меў сыноў, а адзін з іх у 1602 г. быў забіты ў Навагрудку Альбрэхтам Бруханскім) як хрысціянін мемуарыст выказаў не адразу, лістом ніжэй, і тым самым завяршыў сваё апавяданне пра недарэчную і нікому непатрэбную смерць Уладзіміра Забалоцкага. “Ям был добре вядом Влодымера, и не учинил того он с пыхи якей, не чапкуючи пану троцкому, але з мелянколиэй свэй велкей, же, ядонц, сам з собою мовил, мыслил. И частокроть на спотканю з паны мнял их, запомнявшисе, хоть кто друкгий

чапкованем почастил. Те аж напмненый от слуг, волат за ним, волат за бога просечи, абы не мел за зле” [10, 48].

Ф.Еўлашоўскі не на баку забойцаў, ён шкадуе У.Забалоцкага. Псіхалагізм яго “Успамінаў” тут проста нечакана глыбокі, меланхалізм Уладзіміра – рэальна бачны, ад “сам з собою мовил” да просьбы, каб ніхто “не мел за зле”.

Драматызм, трагедыйнасцю патыхае ад “Успамінаў” Ф.Еўлашоўскага, і гэта подых драматызму, трагічнага самой рэчаіснасці, якую назіраў мемуарыст, раскрыццё праўды жыцця, дзе пануе не Бог, не закон прыражоны, а людскія зайздасць, грошы і купленыя на іх пасады, неўтаймаванае жаданне ўлады над людзьмі. Гэты жорсткі свет стаў першапрычынай смерці У.Забалоцкага, свет, які не раз караў і самога Ф.Еўлашоўскага.

Катаклізмы адбываліся ва ўсіх сферах, як вышэйшай, дзяржаўнай, так і ў ніжэйшай, прыватна-індывідуальнай. З іх складалася палова аб’ектыўнай рэчаіснасці, якая ўплывала на жыццё Ф.Еўлашоўскага: карала або ўзнагароджвала. Бог даў яму хваробу ад нараджэння – “инкубус”, ад якой ён многа пакутаваў, яна ж часта перашкаджала належным чынам выконваць даручэнні тых жа Радзівілаў і Хадкевічаў. Ранняя смерць бацькі прымусіла трыццацігадовага мемуарыста заняцца выхаваннем і матэрыяльным забеспячэннем братоў і сясцёр. Імянаў братоў і сясцёр Ф.Еўлашоўскі не называе, затое поруч з сабою ўзвышае сваю жонку – Ганну Болатаўну – рэальнага чалавека, цікавую асобу. Рэальнасць адлюстравання тут спалучана з ідэалізацыяй. Не з жыццёвым усхваленнем Ефрасінні Полацкай, не з пазіцыяй Яраслаўны, душа якой у паэтычнасці язычніцкіх бостваў, не з летапіснай гераізацыяй Анастасіі Слуцкай, а з апавядальнай спакойнай нарацыяй у Ф.Еўлашоўскага.

“Тихое и веселое помешкане” з Ганнаю Болатаўнаю часта азмрочвалі людзі, якія “в зайзрость впадаючи, мовами своими фалшывыми нас щипали и разными способы иными, а наконец и чарами прешкодить то усиливали”. Такім чынам, звычайная, дамашняя доля шляхецкай жанчыны другой паловы XVI – пач. XVII стст. нязвыкла абярнулася ва “Успамінах” яе ідэалізацыяй. Жонка Ф.Еўлашоўскага – асоба, характар, гераіня, на якой трымаўся дамашні ўклад і ўсё, што з яго вынікала: нараджэнне і выхаванне дзяцей, штодзённы надакучлівы быт, мараль і вера, дабрыня і спагада, цярдзенне і спадзяванне на лепшае: “Пыха и зле мысли, - канстатуе мемуарыст, - спать, анэй никгды до сэрца не наступовали. Ку убогим, хорым и засмучоным людям упреймого милосердя (была – А.К.), же и в ночи, спать не могучи, о таковых рятунку мыслила и старане чинила. А хоть у вере русской трвала, але так бачне и не упорне, же на то наимнейшей незгоды не указовало” (,42). Міласэрнасць, набожнасць, пакорлівасць, цнатлівасць – вызначальныя рысы большасці намінаваных жанчын, але ні адной, нават Ганне Болатаўне, не даў Еўлашоўскі выказацца, праявіць сваё ўнутранае “я”. Ён проста рэпрэзентаваў іх як адзін з момантаў інфармацыйна-падзейнага фону мемуараў, уключыў у рээстр як

сваёй, уласнай, так і грамадскай гісторыі. У гэтым яго заслуга перад усімі жанчынамі, якіх ён успомніў, яны сапраўды былі пакрыўджаны сярэднявечнай беларускай літаратурай, і хіба толькі агіяграфія аддала ім належнае ў асобе Е.Полацкай. Астатнія, што не ўзышлі на святы алтар, звычайныя працаўніцы, пакутніцы лёсу і часу, засталіся нам невядомымі.

В.Ключэўскі даводзіў: “Жыццё – не біяграфія, а павучальны панегірык у рамках біяграфіі, як і вобраз святога ў жыцці – не партрэт, а ікона”. “Успаміны” Ф.Еўлашоўскага не біяграфічны кодэкс, нават не біяграфія, гэта і не жыццё і не гістарычны раман, у якім маглі быць пастаўлены праблемы маральнага характару. У тагачаснай афіцыйнай літаратуры яны ўвогуле не стаялі, а абстрактнае разуменне чалавечай прыроды вымагала сярэднявечных пісьменнікаў аднастайна дзяліць усіх людзей (мужчын і жанчын) на добрых і дрэнных: тых, што пасля смерці пойдучь направа і атрымаюць узнагароду за сваю увяльбёнасць, і што пойдучь налева і атрымаюць заслужанае за грахі.

Дуалістычная мадэль свету і людскога грамадства – асноўная філасофская канцэпцыя Ф.Еўлашоўскага. Яна вытрымана паслядоўна, без адхіленняў. “Добра тое, што творыць сабе падобнае” і, наадварот, “зло нараджае зло”. Адсюль строга адмоўныя характарыстыкі персанажаў – Каінаў, як Віроўскага, Лахоўскага, Багушэвіча, і ідэальныя, як Аляксандры Крошынскай, якая была для мемуарыста чалавекам “невыведанай доброты, пани шляхэтна, бокгобойна, уроды пекнэй, а покоры векшей, як вере, же от пана бога и людей всих была милована...” [12, 45].

Наогул, персаналія ў Ф.Еўлашоўскага багатая: некалькі соцен імёнаў. За кожным з іх – жыццё, лёс канкрэтнага чалавека ва ўсіх яго перыпетыях. Адлюстраванне ўсе іх ад дня нараджэння і да смерці Ф.Еўлашоўскаму было, вядома, не пад сілу, ды ён і не ставіў перад сабой такой задачы. Асобы – час – падзеі ў большасці выпадкаў выпісаны лаканічна, эскізна – тым не менш яны вельмі істотна спрыяюць уяве пра настрой і дух эпохі Ф.Еўлашоўскага, увідочненню яе побытавых рэаліяў, агульнага жыцця ў яго канфліктах, супярэчнасцях, у ціхіх радасцях і злыдних паступках, у веры, дараванні, талерантнасці.

Знамянальная, самакаштоўная гэтая галерэя персаналіяў, апісаная так ці інакш, больш вылучаная ці менш вылучаная, станоўча ці нестаноўча характарызуваная, ці толькі сваім упамінаннем у той ці іншы рад пастаўленая. У выніку ў цэлым мы маем зборны партрэт перш за ўсё беларускай шляхты другой паловы XVI-пач.XVII стст., маем яе тыпаж ад нізу да верху, яе вызначальныя рысы характару. Прадстаўнікі гэтай шляхты, урэшце, прадвызначылі і далейшае развіццё мемуаратворчасці на Беларусі, толькі пісалі яны, і не толькі пісалі, а і размаўлялі ўжо па-польску.

6. Літаратура

1. Анталогія даўняй беларускай літаратуры. XI - першая палова XVIII стагоддзя. Мн., 2003.
2. Беларускія летапісы і хронікі. Мн., 1997.
3. Библия. Книги священного писания Ветхого и Нового Завета. Канонические. М., 1994.
4. Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры: У 2 Т. Т.1. Мн., 1968.
5. Златоструй. Древняя Русь X-XIII веков. М., 1990.
6. Кусков В.В. История древнерусской литературы. М., 1989.
7. Кніга жыццй і хаджэнняў. Мн., 1994.
8. Лихачёв Д.С. Развитие русской литературы X-XVII веков. Эпохи и стили. Л., 1973.
9. Мальдзіс А.А. Беларусь у люстэрку мемуарнай літаратуры XVIII ст. Мн., 1982.
10. Pasek Jan Chryzastom. Pamіktniki. Warszawa, 1987.
11. Помнікі старажытнай беларускай пісьменнасці. Мн., 1975.
12. Помнікі мемуарнай літаратуры XVII ст. Мн., 1983.
13. Полное собрание русских летописей. М., 1975. Т.32.
14. Полное собрание русских летописей. М., 1980. Т.35
15. Старажытная беларуская літаратура. Зборнік. Мн., 1990.